

BURSIERUL ROMÂN ÎN STRĂINĂTATE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. ASPECTE SOCIOLOGICE ȘI EDUCAȚIONALE

Veronica Turcuș*

Abstract: *Romanian School of Rome, founded in 1920 as a state institution for postgraduate education under the scientific patronage of the Romanian Academy, was designed for the specialization studies of the graduates in the fields of history, archeology, Romance and Classic philology, research in archives and libraries and arts cultivation. It was conducted in the years 1929-40 by the archaeologist and professor of ancient history at the University of Cluj, Emil Panaitescu. Director Panaitescu took care of maintaining the Institution's study tradition, following the research directions established by the Director-founder Vasile Pârvan and particularly stimulating the development of the School's artistic section, first opened in 1925. During the 11 years when he was in the forefront of the Eternal City's Romanian School, Panaitescu supervised the work of 86 young professionals from a total of approximately 120 scholars as the Romanian School in Rome had from 1922 to 1947. The research promoted at the Romanian School of Rome in the field of archeology was subsumed to the project Tabula Imperii Romani, the one in the field of ancient history was dedicated to the study of Latium, of the Roman provinces sites by the lower Danube, of Trajan's Column and Roman Forum. Archive investigations chronologically continued the research line proposed by Pârvan (identification of unpublished material concerning the Romanian Principalities and their relations with the Holy See and European monarchies) and some scholars undertook researches on the Romanian-Italian relationships in the XIX-th century. Part of Romanists' philological studies were directed to the issue of Istro-Romanians' language, history and folklore. Internal life at the Romanian School of Rome in the '30s was marked by beautiful friendships, respectful attitudes, emulations and also by contrasts. Common sources of dispute were not allowing the lodge of the married scholars in the School and the dining organization of the institution.*

Keywords: interwar period, high education, scholarship, archeology, linguistics.

Fondată în anul 1920 ca instituție statală de învățământ postuniversitar, patronată științific de Academia Română și destinată specializării tinerilor absolvenți în domeniile studiilor de istorie și filologie a popoarelor romanice, a cercetărilor de arhive și biblioteci, a cultivării artelor, avându-se în vedere totodată și posibilitatea pentru bursieri a continuării studiilor universitare pentru specialități care nu se predau la vremea respectivă în România, Școala Română de la Roma și-a început activitatea la 1 noiembrie 1922 într-un apartament închiriat pe

---

* Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: vturcus@yahoo.it

Via Emilio del Cavaliere nr. 11, în vreme ce se făcuseră demersuri, finalizate în ianuarie același an, pentru o concesiune perpetuă a unui teren în Valle Giulia, unde urma să se ridice un nou edificiu pe cheltuiala statului român¹. Conducător în bună parte din primul deceniu interbelic de academicianul Vasile Pârvan, iar după moartea acestuia și până în 1929 de istoricul antichității, arheologul și epigrafistul George G. Mateescu, discipol al lui Pârvan și fost elev al Școlii Române din Roma, institutul român din capitala Italiei va cunoaște o perioadă de remarcabilă dezvoltare în anii 1932-39, când toate cele trei secții ale instituției (cea istorico-arheologică, cea filologico-literară și cea dedicată arhitecturii și cultivării artelor) vor beneficia atât de legăturile, devenite deja tradiționale, cu mediul academic italian, cu profesorii, arhiviștii și supraintendenții monumentelor artistice din Peninsulă, cât și de facilitățile oferite de noul palat al Academiei di Romania, construit cu sprijinul financiar al Băncii Naționale a României la începutul anilor '30 și dat în folosință la 1 ianuarie 1932².

După moartea directorului G. G. Mateescu, survenită în vara anului 1929, Academia Română, în conformitate cu prerogativele sale în ceea ce privește numirea directorului Școlii (stabilite prin Legea de înființare a instituției și precizate în Regulamentul de funcționare al acesteia, adoptat în 1921), îl va recomanda pentru postul rămas liber pe arheologul și profesorul de istorie antică de la Universitatea din Cluj, Emil Panaitescu, care va conduce instituția până la data de 1 noiembrie 1940³. Numit de Ministerul Instrucțiunii ca director cu delegație pe o perioadă de doi ani la data de 15 octombrie 1929 și reconfirmat de patru ori – 1931, 1933, 1935, 1937 – și, ca director pe o perioadă nelimitată, la 11 iunie 1938⁴, Emil Panaitescu va fi preocupat de menținerea tradiției de studiu a instituției, de continuarea publicațiilor Școlii – „Ephemeris Dacoromana” și „Diplomatarium Italicum” – respectând direcțiile de cercetare stabilite de directorul-fondator Vasile Pârvan și stimulând în mod deosebit dezvoltarea sectorului artistic al Școlii, inaugurat în 1925 prin prezența primilor bursieri-arhitecți și organizat într-un efectiv apropiat de forma sa completă (care prevedea un maximum de trei arhitecți,

---

¹ Arhiva Academiei Române (infra: AAR), București, Dosar nr. 123, Școala Română din Roma (Accademia di Romania), vol. 6 (7 octombrie 1937-30 decembrie 1947), f. 1-1v; „Monitorul Oficial”, București, nr. 167, 31 octombrie 1920, p. 5894-5895; Veronica Turcuș, *Vasile Pârvan și contribuția instituțională a Academiei Române la înființarea Școlii Române din Roma (1920-1922)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2008, 47, p. 237-268.

² AAR, Dosar Șc. Română din Roma, vol. 3 (ianuarie 1932-februarie 1938), f. 14 (adresa nr. 6/1932 a directorului Școlii Române, profesorul Emil Panaitescu, din 26 ianuarie 1932, către președintele Academiei Române).

³ Conform deciziei nr. 211.035/1940 din 28 octombrie 1940 a Ministerului Educației Naționale. Arhivele Naționale ale României (infra: ANR), București, Fond Ministerul Educației Naționale, Arhiva direcțiunii III, a. 1940, dosar nr. 847/1940, fasc. nr. 8, Numirea profesorilor români la Paris, Roma. Oficiul Universitar Francez, f. 96, 101.

⁴ Vezi adresa de numire nr. 101.470/1938. Idem, f. 86.

pictori și sculptori pentru fiecare serie bienală de specializare) abia după mutarea în sediul Academiei di Romania din Valle Giulia, unde spațiul generos al clădirii a permis și amenajarea atelierelor pentru artiști.

Din 1925 Institutul Român din Roma a funcționat cu un număr de membri aproape de maximum, deoarece, în conformitate cu articolul 14 din Regulamentul Școlilor de la Paris și Roma, cifra bursierilor primelor două secțiuni nu se putea ridica peste 8 (fiecare dintre cele patru universități ale țării având dreptul de a recomanda câte doi membri, unul pentru fiecare secțiune, anume cea istorico-arheologică și cea filologico-literară)⁵, la aceasta adăugându-se membrii secției artistice, în general în număr de doi (legea prevedea un maximum de 3). Cu acest număr de studioși (8+2), pentru care fusese adaptat și spațiul închiriat pentru instituție în imobilul din Via Emilio del Cavaliere 11, Școala din Roma va funcționa de la sfârșitul anilor '20 și până în 1932⁶. O creștere numerică a fost operată doar pentru seria care și-a început activitatea în toamna anului 1932, aceasta în condițiile în care, în decursul vacanței de Crăciun a anului 1931, institutul a fost mutat în spațiosul edificiu din Valle Giulia, așa că la sfârșitul anului 1932 Școala din Roma găzduia 11 *alunni* (în noul palat al Școlii fuseseră alocate bursierilor 12 camere)⁷. Construcția nouă de lângă Villa Borghese oferea în primul rând un spațiu generos artiștilor, pentru care au fost proiectate ateliere specializate (2 pentru pictori, 2 pentru arhitecți și 2 pentru sculptori – cele destinate sculptorilor fiind situate în exteriorul clădirii în hemiciclu), dându-se astfel un impuls remarcabil secțiunii artistice (fiecare dintre cele 6 ateliere era prevăzut cu o cameră de locuit și un cabinet de toaletă)⁸. De fapt, numărul membrilor primelor două secții ale Școlii – istorico-arheologică și filologico-literară – a rămas tot 8, sporind cu 2 bursieri grupul studioșilor celei de-a treia secțiuni⁹. Școala Română

⁵ Cum stagiul bursierilor era în general de doi ani, fiind foarte rare situațiile când directorul nu îl mai recomanda pe respectivul *alunno* pentru continuarea specializării și în anul următor sau cazurile când se renunța la bursă din motive de sănătate, fiecare universitate organiza anual concursul pentru recomandarea unui singur bursier „Monitorul Oficial”, nr. 105, 13 august 1921, p. 4151.

⁶ AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 15; „Annales Institutorum quae provehendis humanioribus disciplinis artibusque colendis a variis in urbe erecta sunt nationibus”, Romae, 1928, 1, p. 217; 1929-30, 2, p. 86; 1930-31, 3, p. 69; Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma”, Roma-București, 1930, 4, p. IX.

⁷ Idem, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1932, 5, p. VIII. În anul academic 1932-33 erau elevi ai Școlii Române de la Roma, în anul al doilea de studiu, Dionisie Pippidi și Grigore Avakian, recomandați de Universitatea din București, Mihail Macrea de la Cluj, Mihail Berza și Haralamb Mihăescu de la Iași și Traian Cantemir de la Cernăuți. În primul an de specializare erau Nicolae Lascu de la Cluj, Lucia Saghin de la Cernăuți, iar la secția artistică sculptorul Mac Constantinescu și arhitectul Gheorghe [George] N. Ionescu. Arhitectul Grigore Ionescu se afla în al doilea an de perfecționare, urmând să își încheie sejurul la Roma la 1 ianuarie 1933. ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dosar nr. 530/1932, f. 32-34.

⁸ AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 15 (scrisoarea din 26 ianuarie 1932 adresată de Panaitescu președintelui Academiei Române).

⁹ Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1932, 5, p. VIII, X.

de la Roma a avut un contingent de aproximativ 12 membri pe parcursul celui de-al doilea deceniu interbelic – în Accademia di Romania locuiau însă cam 30 de persoane anual, diferența constituind-o membrii conducerii, personalul de serviciu și oaspeții¹⁰ – în ultimul an de directorat al lui Panaitescu, 1940, instituția reușind să-i reunească destul de greu, din cauza situației internaționale, a dificultăților de comunicație, valutare și exigențelor militare, pe cei 12 *alunni*, pentru a putea funcționa cu numărul complet¹¹, apropiat de maximumul prevăzut de lege (8 bursieri la primele două secții ale institutului, recomandați de cele patru Universități ale țării, București, Iași, Cluj și Cernăuți, la care se adăugau cei trei artiști), așa încât în cei 11 ani în care s-a aflat în fruntea instituției românești din Cetatea Eternă profesorul a supravegheat activitatea a 86 de tineri specialiști în domeniile amintite¹². Desigur, nu întotdeauna numărul de 12 bursieri era respectat, de cele mai multe ori dificultățile de ordin financiar determinând o reducere a acestuia (în primii ani ai funcționării în sediul nou din Valle Giulia, de exemplu, numărul bursierilor secțiunii artistice a fost de trei). În anul 1936-37 Școala număra 13 membri, la secția artistică fiind 3 bursieri și 2 ospitanți (aflați la Roma ca membri bucureștenii Emil Coliu – înlocuit apoi de M. Sânzianu – și Bucur Mitrea, de la Cluj Minerva Marina Lupaș și Gh. Vinulescu, ieșenii Gh. Ivănescu și E. Condurachi, înlocuiți pe parcursul anului academic cu Dumitru Ciurea și Petre Ciureanu, cernăuțenii Leon Țopa și Ștefan Cuciureanu, apoi pictorul N. Stoica, arhitectul N. Cucu și sculptorul C. Grosu, cărora li se adăugau cei „ospitați”, sculptorița Zoe Băicoianu și arhitectul Valentin N. Iorga)¹³. În raportul anual asupra activității Școlii Române din Roma pe care directorul îl trimitea Academiei Române la 20 mai 1933, se preciza în legătură cu starea materială din anul academic 1932-33: „Deși în edificiul nou ar putea să aibă loc până la 18 membri, în actuala situație financiară am socotit mai potrivit ca o parte din edificiu să rămână complet închisă. În prezent avem 11 membri și un oaspe și peste acest număr, cu actualul buget, este o imposibilitate de a mai adăuga pe cineva. Publicațiile Școlii trebuie continuuate, căci aceasta este manifestarea prin care Școala Română de la Roma a reușit să-și dobândească locul de frunte pe care îl ocupă și mărturia continuă a activității membrilor Școlii.”¹⁴

¹⁰ ANR, Fond personal Emil Panaitescu (1910-1955), nr. 946, dosar nr. 266.

¹¹ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1939-1940, tom. LX, p. 201. Arhitectul George Bobletec, de exemplu, aflat în Ardeal în momentul Dictatului de la Viena, nu a mai reușit să își continue studiile în al doilea an de perfecționare întrucât nu a mai ajuns la timp la Roma, iar directorul Panaitescu s-a văzut nevoit la începutul lunii octombrie 1940 să declare locul vacant. ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 261, f. 67-68; Idem, Fond Ministerul Educației Naționale, dosar nr. 847/1940, f. 86, 94.

¹² Idem, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 2, f. 1, 6, 11, 13, 15, 19, 22.

¹³ Idem, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 570/1936, f. 104.

¹⁴ AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 71 (adresa nr. 9/1933 din 20 mai 1933 a Școlii Române din Roma către președinția Academiei Române).

Numărul de 86 de membri ai Școlii pentru perioada în care a fost Panaitescu director apare pretutindeni în *curriculum vitae* și promemoriile întocmite de profesor în perioada octombrie 1947–aprilie 1948, epocă în care milita pentru continuarea funcționării instituției. Fostul director insista și asupra faptului că dintre aceștia un nucleu consistent (circa 40-45 de *ex-alumni*) erau inserați în momentul respectiv în mediul academic românesc (universități, institute de cercetare etc.). În plus, cu referire la întreaga activitate a Școlii Române de la Roma de până atunci, deci practic până la desființare, Emil Panaitescu oferea cifre ceva mai imprecise. Într-un promemoria din perioada respectivă indică cifra de „circa 120 de membri” ai instituției (în alte documente cifra de 116, deci probabil nu a luat în considerare și „ospitanții”, ci numai membrii efectivi, recomandați pentru stagiul complet de Universitățile țării sau de comisiile constituite pentru fiecare disciplină artistică)¹⁵.

În perioada în care Emil Panaitescu a fost director al Școlii Române din Roma, instituția a numărat printre membrii săi¹⁶ arheologi și istorici ai antichității precum **Maria Teodora Popescu**, absolventă a Literelor din București, interesată de problema cultelor și credințelor religioase în antichitate (1928-30), **Grigore Anițescu** de la Iași, arheolog, care a efectuat în capitala Italiei cercetări pe tema cultului Romei și al lui Augustus (1929-31), **Alexandru Doboși** de la Universitatea din Cluj, specializat în topografie, dar și cu ulterioare preocupări de istorie a economiei, interesat la Roma de o cercetare topografică asupra sitului de la Bovillae (1929-31), **Vasile Christescu** de la București, orientat spre cercetarea istoriei populațiilor dacice – s-a ocupat la Roma de tema *Tipologia dei Daci* – (1930-31), **Octavian Floca** de la Cluj, interesat de dinamica religiilor și a cultelor lumii antice (la Roma a studiat pe tema *I culti orientali nelle provincie del Danubio inferiore*), dezvoltând apoi cercetări de numismatică (1931-32), **Dionisie M. Pippidi** de la București, preocupat mai ales de epigrafie clasică – care a pregătit la Școală lucrarea despre Tacit și Tiberiu, studiu asupra portretului în istoriografia latină – (1931-33), **Mihail Macrea** de la Universitatea clujeană, specializat în filologie clasică și apoi cu contribuții în sfera numismaticii – care la Roma a dezvoltat o temă de cercetare referitoare la reprezentările figurate ale Daciei – (1931-33), **Grigore Avakian**, recomandat de Universitatea din București și interesat de studiul monumentelor etrusce și romane (1931-33), **Dumitru Tudor** de la București, care va întreprinde cercetări privitoare la urmele romane din Oltenia, la Roma studiind cultele dacice (1933-35), **I. I. Russu** de la Cluj, epigrafist și filolog clasic, cu contribuții științifice în probleme de etnografie,

¹⁵ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 2, f. 1, 6, 11.

¹⁶ Date și la S. Mândruț, *Professori e borsisti della Scuola Romana di Roma nel periodo interbellico*, „Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice. Annuario dell'Istituto Italo-Romano di Studi Storici”, Cluj-Napoca – Roma, 2006, 3, p. 141-158; Idem, *Profesori și bursieri ai Școlii Române de la Roma în epoca interbelică*, „Acta Musei Napocensis”, 47, Historica, 2010, 2, p. 163-174.

lingvistică și cultele populațiilor antichității, precum și legate de publicarea unor inscripții latine din Dacia sau grecești din orașele de pe coasta Mării Negre, care la Roma s-a ocupat de tema *Macedonia romană în lumina izvoarelor epigrafice*¹⁷ (1933-35), **Dumitru Berciu**, istoric al antichității și arheolog din București, care se va orienta spre studii de istoria teritoriului românesc, începând din neolitic și până în perioada geto-dacilor, pregătind în anii respectivi o lucrare monografică pe tema *Arheologia preistorică a Olteniei*, precum și un studiu pe tema *Un mileniu și jumătate din viața Daciei, sec. X a. Cr. – sec. V p. Cr.*¹⁸ (1935-36), **Emil Condurachi** de la Universitatea ieșeană, captivat de istoria și arheologia romană în Dacia și de cea grecească în Dobrogea, de problema creștinismului în Iliricum, cu interese și în sfera numismaticii, preocupat la Roma și de o lucrare monografică asupra bazilicii S. Agnese fuori le Mura de pe Via Nomentana, subiect indicat de profesorul de arheologie creștină de la Facultatea de Litere din Roma, D. C. Cecchelli¹⁹ (1935-37), **Dorin Popescu**, arheolog de la București, care va dezvolta o carieră științifică fundamentată pe cercetări privitoare la perioada bronzului (1935), **Emil Coliu** (1936-37), arheolog specializat la București în antichitatea clasică sub îndrumarea lui S. Lambrino, interesat să studieze în capitala Italiei civilizația antică în dimensiunile ei spirituale mai mult decât în urmele materiale care a stat însă foarte puțin la Roma din motive de sănătate, fiind de asemenea reținut la București de Lambrino în primele luni de bursă pentru finalizarea redactării tezei (a fost recomandat în 1935, dar nu ajunsese în capitala Italiei nici la sfârșitul lui februarie 1936 – de fapt, și și-a dat apoi demisia de la Școală în februarie 1937²⁰), **Bucur Mitrea**, numismat și arheolog trimis de Universitatea din București, interesat de problema circulației monetare în Dacia romană dar și de numismatica bizantină în provinciile dunărene, discipol al lui Lambrino (1936-38)²¹, **Leon Țopa** de la Cernăuți, istoric, autor al unor lucrări referitoare la istoria politică și instituțională a Imperiului Roman, sociologie, istoria artei (1936-38), **Valdemar Clain** de la Cernăuți, arheolog interesat de numismatică și care a efectuat cercetări speciale în domeniu la Muzeul din Napoli în luna mai 1939 (bursier în anii 1938-40)²² sau **Dinu Adameșteanu**, arheolog de la București recomandat de S. Lambrino²³ (1939-41).

¹⁷ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 7, f. 93-96.

¹⁸ Idem, f. 168-170.

¹⁹ Idem, f. 163.

²⁰ Emil Coliu va deceda prematur la Focșani în 1939, la vârsta de doar 30 de ani. În scurta sa carieră științifică a efectuat săpături la Troesmis și a fost recompensat în 1938 cu Premiul „Vasile Pârvan” al Academiei Române pentru teza de doctorat *La collection de vases grecs du Musée Kalinderu*, București, 1937. S.L.[ambrino], *Emil Coliu*, „Revista istorică română”, 1939, 9, p. 505-506; ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 92; dosar nr. 8, f. 25-26; dosar nr. 156, f. 7.

²¹ Idem, dosar nr. 8, f. 27-28; dosar nr. 156, f. 7.

²² Idem, dosar nr. 89.

²³ Idem, dosar nr. 134, f. 19 (scrisoarea lui N. I. Herescu din 4 decembrie 1939, adresată lui Panaitescu).

Școala Română din Roma a creat de asemenea, prin posibilitățile de studiu în bibliotecile și arhivele italiene și prin opțiunea stagiului de specializare în paleografie și diplomatică pe lângă Biblioteca și Arhivele Vaticanului, la rândul ei, o școală de arhiviști și paleografi, cu contribuții importante în editarea documentelor italiene privitoare la istoria românilor și a Sud-Estului european, continuată după război cu succes în mediile universitare românești, mai ales la Cluj²⁴. Au studiat astfel în anii '30, în perioada în care Emil Panaitescu i-a îndrumat pe *alumni*-i Școlii noastre de la Roma, în arhivele și bibliotecile romane și italiene, cercetând documente inedite asupra istoriei românilor, a raportului țărilor române cu Europa Centrală și Orientală, dar și cu marile culturi apusene, cu Sfântul Scaun și cu monarhiile timpului, **Aurel Decei**, arhivist de la Cluj, care s-a remarcat apoi la nivel istoriografic prin contribuții referitoare la raporturile spațiului românesc cu Imperiul otoman (1928-30), **Mihail Berza** de la Iași, autor al unor lucrări de istorie universală și sud-est europeană, interesat în anii stagiului italian de problema relațiilor politice și economice dintre Bizanț și Amalfi în Evul Mediu (1931-33), **Traian Cantemir** de la Cernăuți, preocupat de problema românilor din Istria (1931-33), **Dumitru Bodin** de la București, editor al unui material documentar bogat ilustrând legăturile țărilor române cu Regatul Sardiniei, istoric al lumii moderne, interesat în special de tratarea în contextul raporturilor sud-est europene și pe baza izvoarelor italiene a figurii lui Tudor Vladimirescu (1933-35), **Nicolae Corivan** de la Iași, modernist, cu preocupări axate pe istoricul relațiilor diplomatice ale Principatelor române cu puterile europene în perioada Unirii, multe studii fiind centrate pe rolul lui Cavour în acest context (1933-35), **Francisc Pall** de la Cluj, medievist, dovedind o propensiune spre arhivistică, istorie universală, în special spre problema contactelor Italiei cu Europa de Sud-Est în secolele XV-XIX și spre istoria Bizanțului (1934-36), **Minerva Marina Vlasiu Lupăș** tot din mediul universitar clujean, cu contribuții în sfera istoriei românilor, a Europei Orientale și a legăturilor cu Italia, interesată în mod special de epoca lui Brâncoveanu – dorea să cerceteze la Florența pentru a putea identifica documente asupra relațiilor Principatului Transilvaniei cu ducatul Toscanei în secolul al XVI-lea și la Siena găsisse după un an de studiu memoriul căpitanului Gismondo Santi adresat ducelui de Toscana în 1594, cu date interesante despre luptele dintre creștini și turci²⁵ –

²⁴ Ultimul volum din „Diplomatariu” numărul IV, de exemplu, apărut în anul 1939, conținea numai contribuțiile bursierilor clujeni – Aurel Decei cu „*Avvisi*” *riguardanti i Paesi Romeni negli anni 1596-1598*, Gh. Vinulescu, cu contribuția intitulată *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, și Francisc Pall cu *Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)* – „tutti e tre [arăta directorul Panaitescu în prefață] discepoli di una pregevole Scuola storica, diretta da eminenti professori ed organizzata in forma di istituti speciali presso quella Università transilvana”. (Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Diplomatariu Italicum. Documenti raccolti negli archivi italiani”, Roma-București, 1939, 4, p. IX). Pentru o perspectivă asupra problemei, vezi Nicolae Edroiu, *Il contributo della Scuola Romana di Roma alla formazione di scuole storiche in Romania*, „Revue Roumaine d'Histoire”, Bucarest, 2003, 42, nr. 1-4, p. 235-239.

²⁵ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 163, f. 3-4.

(1935-37), **Gheorghe Vinulescu** de la Cluj, interesat de cercetări de arhivistică, istorie universală și a sud-estului european – care la Roma a urmărit date privitoare la Transilvania în Arhivele de la De Propaganda Fide și în cele vaticane – (1936-38), **Dimitrie Ciurea** de la Iași, specialist în paleografie latină, medievist și romanist (1937-39), **Mihai Sânzianu**, care a continuat cercetările lui Bodin pentru perioada 1848-49, completând investigațiile întreprinse de acesta din urmă în sfera istoriei economiei cu date care să oglindească momentul politic și urmărind în același timp, în continuarea preocupărilor Marinei Lupaș, epoca lui Constantin Brâncoveanu (1937-1939)²⁶, **Gheorghe Coatu**, recomandat de Facultatea de Litere din București și interesat de scrierile lui Marsili privitoare la Moldova și de datele lui Federico Veterani privitoare la țările române (secolele XVII-XVIII)²⁷ (1938-40), **Ioan Sabău**, medievist clujean, concentrat tot pe specializarea în arhive, cu finalitate atât în sfera istoriei țărilor române și a raportării sale la spațiul italian, cât și în domeniul istoriei Europei Orientale, a istoriei economice (1938-40), **Ștefan Pascu**, tot de la Universitatea din Cluj, de asemenea medievist cu preocupări de arhivistică, cercetările sale în Italia conducându-l spre publicarea unor documente referitoare la țările române în secolele XIII-XVI (1939-41), **Dumitru Berlescu** de la Iași, filolog și istoric al perioadei moderne (1939-40).

Școala Română din Roma a oferit în al doilea deceniu interbelic posibilitatea de a se specializa în mediul universitar roman, al bibliotecilor și arhivelor italiene, unui număr remarcabil de filologi clasiști și moderniști precum **Constantin Gheorghian** de la Cernăuți, care a cercetat figura și opera poetului latin Horațiu – la Roma a elaborat lucrarea *Mercurius Augustus (Horatius)*²⁸ – (1928-30), **Leon Diclescu** de la București, filolog modernist, specializat în italianistică (1928-30), **Dimitrie Găzdaru** de la Iași, cu preocupări de filologie romanică, care la Roma a fost direcționat spre un studiu privitor la morlaci (1929-31), **Didona Dinescu** de la București, filolog modernist, preocupată de literaturile neolatine și poezia lui Eminescu (1929-30), **Titus Pârvulescu** de la București, specialist în filologie romanică, care a întreprins la Roma o cercetare pe tema *La „Morte del danese” di Cassio da Narni* (1930-32), **Haralambie Mihăescu** de la Iași, interesat de studiile clasice latine – care a

²⁶ În perioada octombrie 1938–martie 1939 Sânzianu se afla la Torino pentru a studia rapoartele consulare păstrate în arhivele de aici referitoare la anii 1848-49 în Principatele Române, rapoartele poliției din Torino privitoare la emigranți, precum și o serie de rapoarte diplomatice din perioada lui Brâncoveanu, provenind de la Viena sau Constantinopol. Intenționa și să despoaie presa piemonteză din 1848 pentru a înregistra tot ceea ce s-a scris despre noi. În plus, bursierul cerea permisiunea directorului Panaitescu de a continua cercetările pe aceeași linie și la Napoli, solicitând un împrumut de 2.000 de lire italiene, fie de la director personal, fie în contul viitoare tranșe a bursei, întrucât „în Torino viața este cu cel puțin 50% mai scumpă decât la Roma”. Idem, dosar nr. 228.

²⁷ Idem, dosar nr. 8, f. 94-95.

²⁸ Lucrarea a fost înaintată directorului Panaitescu spre publicare pentru volumul al IV-lea al „Ephemeris”-ului din 1930, iar fostul bursier era nemulțumit în mai 1937 că nu fusese inclusă nici în volumele al V-lea și al VI-lea. Idem, dosar nr. 121.

pregătit la Roma lucrarea *Il latino di Antimo e Rufo d'Efeso* – (1932-33), **Nicolae Lascu (Laslo)**, filolog clasicist de la Cluj, autor al unor contribuții asupra poetului latin Ovidiu, dar și editor de documente din arhivele romane (1932-34), **Lucia Saghin** de la Cernăuți (1932-34), **Gheorghe Caragață** de la Iași, consacându-și studiile filologiei moderne și limbilor neolatine – la Roma pregătea o lucrare despre *Formulele de politețe în limbile romanice* și aduna material pentru studiul despre *Prefixele românești*²⁹ (1933-35), **Teodor Onciulescu** de la Cernăuți, absolvent de italiană care a avut preocupări de istoria literaturii și istoria modernă a României – găsisse o lucrare a lui Francesco Bracciollini din 1637, *La Bulgheria convertita*, care conținea știri despre Valahia și Transilvania și se interesa de prezența operei lui Heliade Rădulescu în bibliotecile italiene sau de lucrările lui Arturo Graf³⁰ (1934-36), **Petru Iroaie**, filolog din Cernăuți, specialist în literaturi romanice și studios al istroromânilor (1934-36), **Gheorghe Ivănescu** de la Iași, lingvist, preocupat să aprofundeze opera lui Croce din convingerea că anumite probleme de sintaxă nu pot fi înțelese decât prin cunoașterea logicii și a esteticii, interesat de fonetică, de schimbările fonetice generale și legat de acest domeniu de evoluția dialectelor italiene sau de limbile indoeuropene – pregătea la Roma o lucrare intitulată *Lingvistica „limbii” și lingvistica vorbirii*³¹ (1935-37), **Ștefan Cuciureanu** de la Cernăuți, preocupat de opera lui Pascoli, de personalitatea lui Pier Emilio Bosi, filoromân, traducător din Eminescu (teza sa de doctorat a fost pe tema *Pier Emilio Bosi e la letteratura romana*) (1936-38), **Alexandru Indre** de la Cluj, tot romanist, care a renunțat însă după câteva luni din motive de sănătate (1937), **Petre Ciureanu**, filolog recomandat de Iași, care s-a ocupat de raporturile româno-italiene în perioada *Risorgimento*-ului, mai ales de figura lui N. Tommaseo³² (1937-39), **Ioan Onofrei** de la Cernăuți, interesat de romanistică și de posibilitatea de a lucra cu G. Bertoni (1938-40)³³, **Maria Oprean** de la Universitatea clujeană, orientată spre studiul filologiei moderne, a limbii și literaturii italiene în mod special, care urmărea la Roma să își continue studiile de stilistică sub îndrumarea lui G. Bertoni³⁴ (1938-39) sau **Nicanor Rusu** de la Iași (1939-41), interesat de limba și stilul lui Giovanni Verga (de remarcat că tânărul originar din Basarabia era tot italianist ca și Maria Oprean, funcționa ca asistent al lui Iorgu Iordan la Catedra de filologie romanică, era proxim cercurilor italianistici ieșene și Institutului de

²⁹ Idem, dosar nr. 7, f. 131.

³⁰ Idem, f. 171-172.

³¹ Idem, f. 179.

³² Vezi P. Ciureanu, *Ancora uno scritto francese inedito di Niccolò Tommaseo*, „Italice. Bollettino annuale di studi italiani a cura di Giuseppe Petronio”, Iași, 1941, 1, p. 28-69.

³³ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 8, f. 119.

³⁴ Idem, dosar nr. 7, f. 98.

cultură italiană organizat de Giuseppe Petronio și a ajuns la Școala de la Roma după ce mai fusese la Universitatea pentru străini de la Perugia în vremea studenției, vreme de trei luni în 1936 și în 1938 o lună la Siena)³⁵.

Au fost și bursieri care s-au ocupat și de sociologie și filosofia istoriei, între ei fiind de amintit cernăuțeanul **Traian Chelariu** (1933-34), fost elev al Școlii Române din Franța în 1931-33, care la Roma a început o cercetare despre *Teoria istoriografiei la Benedetto Croce în lumina teoriilor contemporane cu privire specială la filosofia duratei a lui Bergson*, renunțând însă în ultimul an la bursă pentru că fusese numit în octombrie 1934 asistent pe lângă Catedra de psihologie a Universității din Cernăuți³⁶.

Istorici de artă precum **Virgil Vătășianu** de la Cluj (1930-31), **Felicia Brătianu** de la Cernăuți (1929-31) au continuat tradiția specializării la Școala noastră din capitala Italiei, deschisă în anii '20 de Alexandru Busuioceanu. Vătășianu s-a preocupat în perioada specializării la Roma de *Ricerche sulla iconografia della Madonna nei primi tempi*, iar Felicia Brătianu de vechile reprezentări relative la originile Romei³⁷.

Secțiunea artistică a Școlii Române de la Roma a oferit o specializare extrem de utilă în activitatea lor profesională ulterioară în primul rând arhitecților români, existând o veritabilă tradiție, inaugurată încă în perioada directoratului lui Vasile Pârvan printr-o convenție cu Comisiunea Monumentelor Istorice, de a-i trimite pe absolvenții Școlii Superioare de Arhitectură – apoi ai Academiei, respectiv, din 1938, ai Facultății de Arhitectură de la București – în capitala Italiei, mulți dintre aceștia familiarizându-se cu tehnica restaurării monumentelor și activând apoi pe lângă Comisia Monumentelor Istorice. Această direcție a fost promovată și de Emil Panaitescu în anii '30, fiind trimiși să își desăvârșească pregătirea la Roma arhitecți precum **Em[ano]il Costescu**, care a realizat releveul Bisericii San Giovanni a Mare din Gaeta și releveuri ale bisericilor cu plan pătrat din Ravello (1929-31), **Richard Bordenache**, care a studiat problema influențelor arhitectonice în timpul pătrunderii normanzilor în Italia și a completat cercetările asupra seriei monumentelor de influență bizantină investigate de ceilalți arhitecți bursieri ai Școlii cu materialul privitor la o mică biserică de lângă catedrala din Castro (1930-33), **G[h]eorg[h]e N. Ionescu** – interesat să cerceteze la Roma problema influențelor italiene asupra arhitecturii românești, care a investigat și relevat, în perioada în care a fost bursier al Școlii Române de la Roma, Santa Trinità din Delia

³⁵ N. Rusu și-a luat doctoratul la Roma la 28 noiembrie 1941 cu teza despre *Limba operei lui Giovanni Verga*. Andrei Crijanovschi, *Destinul unui italianist român basarabean: Nicanor Rusu*, „Orizonturi culturale italo-române. Orizzonti culturali italo-romeni. Revistă interculturală bilingvă”, 2012, 2, nr. 3, martie, p. 13. De N. Rusu vezi și *Coincidențe: Eminescu și Leopardi*, „Însemnări ieșene. Revistă lunară”, Iași, 1939, octombrie, p. 78-87, sau *Lingua e stile del Verga*, „Italica”, 1942, 2.

³⁶ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 81, f. 1-2. Date biografice în Victor Nicolae Cossaris, *Pe urmele lui Traian Chelariu (micromonografia)*, I, Suceava, Ed. Cossaris, 2001, p. 14.

³⁷ „Annales Institutorum”, 1930-31, 3, p. 69.

și San Nicolò Reale din Mazara del Vallo, ocupându-se de bisericile siciliene de epocă normandă și particularizând apoi cercetarea pe un exemplu cu trei cupole, San Cataldo din Palermo – (1931-33), **Grigore Ionescu** – care și-a fixat ca temă de cercetare bisericile din Puglia cu trei cupole – (1931-33), **Nicolae Lupu** – care a urmat în realizarea reconstituirii Vilei romane de la Sette Bassi modelul de cercetare oferit de G. Lugli și Th. Ashby în lucrările privitoare la vilele suburbane romane și s-a specializat sub îndrumarea lui Italo Gismondi în reconstituirea monumentelor antice de la Ostia, unde a făcut o serie de studii de restituire a unor monumente funerare din Isola Sacra – (1932-35), **Nicolae Cucu**, interesat de specializarea în restaurarea monumentelor istorice³⁸ (1935-37), **Valentin N. Iorga**, preocupat să studieze arhitectura bisericii Santa Maria Dei Genitrix („Delle Cinque Torri”) din San Germano (1936-39)³⁹, **Dinu Antonescu**, care la Roma s-a ocupat de interpretarea în plan și elevație a construcțiilor romane și dacice (în special *castra*), așa cum apar pe Columna lui Traian⁴⁰ (1937-39), **Vasile Pertzache**, care a cercetat biserica San Giovanni a Mare din Gaeta, fiind cel mai apreciat dintre arhitecții generației sale de *alumni* și având din păcate un sfârșit prematur⁴¹ (1938-40), și **George Bobletec** (1939-40). Artiști precum **Mac Constantinescu**, sculptor și pictor⁴² (1932-33), **Céline Emilian Marcovici**, sculptor, formată la Paris la școala lui Bourdelle (1933), **Anna Berza (Tzigara-Samurcaș)**, orientată spre aprofundarea picturii și desenului – se pregătise la Școala de Arte Frumoase din București sub îndrumarea pictorului Jean Alex. Steriadi, specializându-se și în artă decorativă sub îndrumarea Ceciliei Cuțescu-Storck⁴³ – și care solicitase bursa de la Roma după ce studiasse un an la Școala din Franța⁴⁴ (1933-35), **Cristea Grosu**, sculptor și gravor, discipol al lui Jalea (1935-37), **Niculae Stoica**, specializat în desen și pictură, format la Școala de Arte Frumoase din București sub aripa pictorului George Demetrescu Mirea, profesor și director al instituției, interesat să studieze la Roma tehnica picturii ecleziastice în frescă⁴⁵ (1935-37), **Gabriel Popescu**, sculptor interesat de perfecționarea tehnicii portretului și de studiul sculpturii în marmură⁴⁶ (1935-36), **Zoe Băicoianu**, sculptor (1937), **V. Tassu**, pictor⁴⁷ (1937), **Eugen Drăguțescu**, artist plastic, cu preocupări mai ales

³⁸ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 7, f. 185-186.

³⁹ Carlo Tridenti, *La mostra del pensionato all'Accademia di Romania, inaugurata dal Re Imperatore*, „Giornale d'Italia”, nr. 123, 23 maggio 1940, ultima edizione.

⁴⁰ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 160, f. 52-53; C. Tridenti, *op. cit.*

⁴¹ C. Tridenti, *op. cit.*

⁴² ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dosar nr. 530/1932, f. 25, 32, 34.

⁴³ Idem, dosar nr. 556/1933, f. 46.

⁴⁴ Idem, f. 45.

⁴⁵ Idem, f. 1.

⁴⁶ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 7, f. 153.

⁴⁷ Pictorul V. Tassu a prezentat 20 de desene și schițe în cadrul Expoziției organizate de Școala Română în mai 1937, implicându-se activ în aprilie 1937 în organizarea acesteia. Idem, dosar nr. 160, f. 45v-46 (scrisoarea lui G. Lugli către Panaitescu din 15 aprilie 1937); AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 156v.

de pictură, care la cei abia douăzeci de ani când a ajuns în Cetatea Eternă resimțea puternic influența lui Cézanne și era atras de pitorescul și tradiționalul piețelor și străzilor din „borgatele” romane mai mult decât de raționalismul fascist profesat de arta oficială a Italiei vremii⁴⁸ (1939-41), pictorii **Dumitru Sevastian[ov]** – care a realizat în anii sejurului roman o serie de peisaje inspirate de vizitele la Assisi și pe Monte Circeo, peisaje tratate în maniera lui Van Gogh, precum și portrete sau naturi moarte de o linie impresionistă de pură suprafață și cu o sensibilitate decorativă spectaculoasă⁴⁹ – (1937-39), și **Dumitru Berea** – mai aplecat spre influențele artei italiene a timpului, cu accentul pus pe forța formei și a structurii, decât Drăguțescu sau Sevastian, tributari în mare măsură picturii franceze –, autor al unor portrete și peisaje (de amintit mai ales „Portretul cu flori”, „Fotoliul verde” sau „Villa Strohl-Fern”)⁵⁰ (bursier în anii 1937-39), sculptorii **Ioan Grigore Popovici** (1937-39) și **Ion Lucian Murnu**, a cărui formație deriva din arta profesată de Bourdelle (1938-40), au beneficiat de condițiile generoase oferite de noul edificiu al Școlii din Roma din Valle Giulia, cu ateliere specializate și sală de expoziții încăpătoare și modernă.

Emil Panaitescu a urmărit continuarea programelor științifice demarate în cadrul Școlii Române în perioada directoratului lui Vasile Pârvan și a urmașului acestuia, G. G. Mateescu, atât pentru istoricii antichității și arheologi, cât și pentru filologi și arhiviști, istorici de artă și arhitecți. Pregătirea membrilor arheologi ai Școlii pentru participarea la efortul complex al alcătuirii proiectului *Tabula Imperii Romani* a constituit un obiectiv permanent al directorului Școlii. Preocuparea constantă pentru susținerea acestei direcții de cercetare rezultă și dintr-o scrisoare pe care Panaitescu o trimitea președintelui Consiliului de miniștri de atunci, Gh. Tătărescu, la 26 august 1935: „Din inițiativa Guvernului Marii Britanii – îl informa Panaitescu pe primul ministru al României – se întrunește la Londra, de la 22-28 Septembrie, conferința Hărții Imperiului Roman – *Tabula Imperii Romani*. Inițiativa Angliei pentru o hartă nouă și uniformă a Imperiului Roman datează din 1928. Comisiunea și-a stabilit activitatea și a început să tipărească după întrunirea de la Roma din noiembrie 1932, unde au participat în afară de Anglia și reprezentanții Italiei, Franței, Germaniei, Spaniei și Portugaliei. Pentru prima dată Guvernul Marii Britanii a invitat oficial Guvernul României să participe la conferința Hărții Imperiului Roman. Dintre diferitele organizații științifice internaționale nu cred că ar putea fi alta care să ne intereseze mai de aproape ca aceea a Hărții Imperiului Roman. Oficial trebuie să aderăm la inițiativa Angliei și oficial trebuie să revendicăm răspunderea de a face noi harta Daciei și a Moesiei romane. O merituoasă generație de tineri arheologi, pregătiți în Școala Română de la Roma, vor duce, fără îndoială, la bun și lăudabil sfârșit această frumoasă inițiativă. Este pentru noi o datorie științifică și de onoare ca să nu mai lăsăm

---

⁴⁸ C. Tridenti, *op. cit.*

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

reprezentați ai altor popoare să se ocupe cu problemele științifice ale țării noastre. Dar problema are și un alt aspect asupra căruia îmi permit să atrag îndeosebi atențiunea D-Voastre. La Londra se vor discuta și se vor stabili în Conferința din Septembrie principiile și normele Hărții Imperiului Roman și totodată se va face distribuirea țărilor și guvernelor cari își iau pe seama lor să lucreze harta uneia sau mai multor provincii ale Imperiului Roman. Dacă nu vom fi prezenți și nu vom adera oficial ca să ne luăm răspunderea de a face noi harta Daciei și a Moesiei mi-e teamă că Ungaria, care va fi prezentă la Londra printr-un reputat și foarte abil învățat, profesorul Alföldi de la Budapesta, va cere să i se atribuie Ungariei harta Daciei. O indicație în acest sens o avem în faptul că în anul acesta profesorul Alföldi a vizitat Transilvania, iar în urma lui echipe de câte 2-3 tineri arheologi unguri de la Budapesta au căutat să cerceteze Dacia Romană. Nu insist spre a arăta cât de gravă ar fi o asemenea împrejurare. Științific și politic ar fi pentru noi rușinos și dezastruos. Comitetul de organizare mi-a făcut marea onoare de a mă invita personal și mi-a comunicat că în invitația oficială adresată guvernului nostru a fost menționat numele meu. Dacă Guvernul României îmi dă însărcinarea de a-l reprezenta oficial în sensul celor amintite în acest memoriu voi merge la Londra.”⁵¹

Continuitatea, în perioada directoratului lui Panaitescu, a direcțiilor de cercetare promovate în anii '20 de Vasile Pârvan emerge clar dintr-un raport adresat de profesor Academiei Române în mai 1935: „Nu peste mult timp toate studiile privitoare la Latiul antic, apărute în diferitele volume din *Ephemeris Dacoromana*, vor putea fi reunite într-un singur volum, ca un omagiu al activității științifice a Școlii de la Roma, datorat țării de origină a civilizației latine. Tot astfel vor putea fi publicate într-un volum special studiile cari se ocupă cu provinciile romane de la gurile Dunării. Se va putea vedea atunci și mai limpede cât de unitare sunt directivele urmate de către membrii Școlii în cercetările lor.”⁵²

Programul de cercetări în arhive a continuat și în anii '30 în formula pe care o propusese cu un deceniu în urmă Vasile Pârvan, filologii fiind însă orientați masiv spre investigarea raporturilor româno-italiene în „secolul națiunilor”. Desigur că se mai întâmpla ca unii bursieri să ajungă la documentele care fuseseră copiate de colegii lor sau de generațiile precedente de *alumni*, mai ales atunci când trecea mult timp între copierea materialului și publicarea acestuia (Anton Mesrobeanu, de exemplu, îi va atrage atenția lui Panaitescu în noiembrie 1936 că mai are o serie de documente neprelucrate din urmă cu zece ani privitoare la epoca lui Vasile Lupu și Matei Basarab, sfătându-l ca bursierul clujean F. Pall, care lucrase în Arhivele Vaticanului la despuierea documentelor perioadei amintite, să ia mai întâi legătura cu el)⁵³. Acest program de investigație arhivistică era ca și în anii precedenți coerent și îndrumat de Academia Română. Prezența unei misiuni arhivistice permanente a Școlii

⁵¹ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 285. Vezi și dosar nr. 3, f. 40-42.

⁵² AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 116.

⁵³ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 261, f. 45-47.

Române de la Roma pe lângă Arhivele Vaticanului, așa cum aveau toate marile națiuni ale Europei, a fost dublată în anii '30 și de participarea Academiei de la Roma la inițiativele științifice pe care institutele străine din Roma le luau în domeniul cercetărilor arhivistice. La 27 februarie 1932 s-a constituit la Roma – în cadrul unei reuniuni desfășurate la Biblioteca Vallicelliana și organizate de Comitetul Italian de Științe Istorice, care avea mandat de la Comitetul Internațional de Științe Istorice – Comisia Internațională pentru Bibliografia Arhivelor Vaticane. La amintita reuniune – patronată de senatorul Pietro Fedele, de prefectul Arhivelor Vaticane, monseniorul Angelo Mercati, și de secretarul general al Comitetului Internațional de Științe Istorice, Michel Lhéritier –, au participat reprezentanții institutelor de istorie din Italia, ai celor pontificale și ai celor străine din Roma (ai Institutului de Studii Romane, ai Academiei Americane din Roma, ai celei Poloneze, ai celei a Ungariei, ai Bibliotecii Hertziene, a Institutului Istoric Austriac, ai Institutului Istoric Belgian, ai Institutului Istoric Cehoslovac, ai Institutului Istoric Olandez, ai Institutului Pontifical pentru Studii Orientale, ai Institutului Istoric Prusian, a Institutului Suedez, ai Școlii Britanice, ai Școlii Franceze, ai Școlii Române). S-a decis ca institutele amintite să înceapă pregătirea unei bibliografii a tuturor publicațiilor referitoare la Arhivele Vaticanului, la istoria lor și la baza lor de documente, din 1815 și până în momentul respectiv, cu toate indicațiile care să permită studioșilor cunoașterea rapidă a cercetărilor care s-au făcut deja și a edițiilor existente. Pentru organizarea activității a fost constituită o Comisie permanentă internațională formată din reprezentanții institutelor amintite, la care s-au adăugat membri consultanți din Marea Britanie – I. H. Baxter, Franța – Alfred Coville, Elveția – Ch. Gilliard, Polonia – Oscar Halecki, Norvegia – Nils Oluf Kolsrud, Danemarca – A. Krarup, România – N. Iorga, Cehoslovacia – Josef Šusta, Finlanda – P. O. De Törne. Deja din aprilie 1932, comisia lua în considerare detaliile tehnice ale proiectului, apreciindu-se utilă la început o schemă a dispunerii diverselor fonduri în Arhiva Vaticanului și stabilirea siglelor pentru a ușura clasificarea semnalărilor bibliografice⁵⁴.

Ca un element de noutate în programul științific al Școlii Române de la Roma în anii '30 ar fi de amintit temele legate de Columna lui Traian și de Forul roman propuse de Panaitescu bursierilor săi, mai ales în legătură cu rezultatele recentelor săpături și cu datele pe care le puteau aduce istoriei naționale⁵⁵. Pe această linie au fost îndrumați istoricii antichității și arheologii V. Christescu sau M. Macrea în anii 1930-33, dar și arhitecți precum Dinu Antonescu la sfârșitul anilor '30⁵⁶.

În condițiile în care directorul Panaitescu a fost interesat de problema românilor sud-dunăreni (în august 1929 a întreprins o călătorie la Jeiăni și Susnievița,

⁵⁴ „Annales Institutorum”, 1931-32, 4, p. 226-227.

⁵⁵ AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 69.

⁵⁶ V. Turcuș, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice cu elita academică italiană: Emil Panaitescu în corespondență cu Giuseppe Lugli*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2011, 50, p. 180-182.

în urma căreia a publicat volumul *Prin satele românilor din Istria*, iar pentru menținerea culturii și tradiției acestora, așa cum le cunoscuse în mod direct, va milita chiar în fața lui Mussolini în cadrul audienței din februarie 1931⁵⁷), una dintre direcțiile de cercetare propuse filologilor de la Școala din Roma în anii '30 a fost cea legată de istoria și bagajul lingvistic al istroromânilor. Pe această linie îl va orienta în anii 1929-31 pe Dumitru Găzdaru (care a cules în anii romani un material documentar inedit despre morlaci), în 1931-33 pe bursierul cernăuțean Traian Cantemir⁵⁸, în 1934-36 pe Petru Iroaie, care pregătea în 1935 o lucrare pe tema *Poesia popolare istroromena*, arătând că până în momentul respectiv se adunase mult material de la istroromâni și fusese studiată istoria lor, dar nu fusese încă întreprins un studiu critic literar asupra valorii literaturii populare cirebire⁵⁹. Iroaie a urmărit motivele literare cirebire prezente în folclorul italian și în cel dacoromân, constituindu-și un important fișier bibliografic pe literatura populară italiană și dorea să aprofundeze cercetările în domeniul poeziei populare italiene din părțile istriene. De altfel va publica în numărul al IX-lea al „Ephemeris”-ului un consistent studiu intitulat *Il canto popolare istroromeno*.

Bursierii Școlii țineau în permanență la curent conducerea instituției cu stadiul lucrărilor lor chiar și atunci când se aflau în afara Romei, în vizite de studiu. Scrisorile erau adresate de multe ori secretarului, apoi consilier științific al instituției, profesorul G. Lugli – de la care în special membrii arheologi sau antichisții cereau sfaturi, dar și avansuri din următoarele rate ale bursei pentru a-și putea susține cercetarea –, iar în ultimul lustru al perioadei interbelice, directorului Panaitescu și celor doi secretari ai Școlii, V. Vătășianu (secretar al instituției în anii 1934-36 și din 1938 până la desființare) și M. Berza (secretar al Școlii în perioada 1936-38).

În plus, legat în primul rând de artele frumoase dar nu numai, ar fi de amintit chestiunea „ospitanților”, aceștia sporind considerabil numărul bursierilor care executau stagiul de perfecționare la Roma. Sculptorița Céline Emilian Marcovici (1902-1981) de exemplu, specializată în executarea portretelor-bust, născută la Paris din părinți de origine română, crescută la București și care în anii 1920-24 a studiat la Paris cu Bourdelle, după întoarcerea în România fiind solicitată la Paris de Bourdelle pentru a-și continua munca de creație artistică, se va afla din 1932 în strânsă legătură cu Italia, unde va merge în fiecare an pentru a crea într-un atelier special amenajat la Accademia di Romania. În 1933 va locui aici ca „ospitantă” (de la 1 mai la 1 august)⁶⁰, apoi va avea doar atelierul de creație. În această perioadă artista a executat numeroase busturi, inclusiv pe cel al lui Pirandello. A realizat, de asemenea, două reliefuri pentru pavilionul românesc de la Expoziția Internațională de la Paris din 1937⁶¹. De un regim similar s-a bucurat sculptorul

⁵⁷ AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 2 (12 iulie 1927-14 noiembrie 1931), f. 148-149.

⁵⁸ Idem, vol. 3, f. 70.

⁵⁹ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 7, f. 181-182.

⁶⁰ Idem, Fond Ministerul Instrucțiunii, dosar nr. 556/1933, f. 2-4.

⁶¹ Idem, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 168; dosar nr. 218, f. 1-3.

Jalea, care în iunie 1935, de exemplu, avea pus la dispoziție pentru câteva săptămâni un atelier la Accademia di Romania, „la fel ca și alte dăți”⁶². Sculptorița Zoe Băicoianu, fostă elevă a Școlii de Belle Arte din Paris, solicita Ministerului Instrucțiunii Publice în septembrie 1936 să i se acorde „bursa românească de la Roma pentru sculptură”, în condițiile în care sculptorul G. Popescu nu mai primise al doilea an de stagiu. Ministerul îi răspundea că nu el acordă bursele pentru sculptură, ci un concurs organizat prin îngrijirea Academiei de Belle Arte și că oricum cea existentă la Roma e ocupată pe 1936-37. Zoe Băicoianu a ajuns totuși la Școala de la Roma în primăvara lui 1937, dar ca „hospitantă”, cu o bursă de trei luni dată de Academia de Arte Frumoase cu începere de la 1 martie 1937, bursa fiindu-i prelungită apoi pentru încă două luni, pe iunie și pe iulie anul respectiv⁶³. În anul academic 1936-37 arhitectul Valentin N. Iorga era doar „găzduit” la Școala Română din Roma și primea bursă din fondurile Comisiunii Monumentelor Istorice, care îl avea în instituție doar pe arhitectul Nicolae Cucu, aflat în al doilea an de stagiu. Apoi situația lui Iorga se va regulariza, devenind membru efectiv în perioada 1937-39⁶⁴. La începutul lui februarie 1935, Scarlat Lambrino – titularul Catedrei de istorie antică și epigrafie de la Universitatea din București – solicita directorului Panaitescu să îi permită arheologului Dorin Popescu să studieze la Școala de la Roma ca „oaspete” pe o perioadă de șase luni, pentru a-și completa cercetările proprii și pentru a realiza unele lucrări cerute de Lambrino. Facultatea de Litere din București făcuse întâmpinări în acest sens și la Ministerul Instrucțiunii și cum direcțiunea Școlii a fost la rândul ei de acord, arheologul s-a aflat la Roma în perioada 1 aprilie–1 septembrie 1935 ca ospitant, primind și o subvenție din partea Școlii. Lambrino ceruse în primul rând cazarea și era dispus să acorde tânărului D. Popescu bursa de 800 lire italiene, echivalentul celei primite de un membru al Școlii Române de la Roma, însă mulțumită amintitei subvenții, a completat doar restul până la suma stabilită⁶⁵. Tot Lambrino îi cerea directorului Panaitescu la 26 decembrie 1939 să o găzduiască pentru o lună-două la Școală, în calitate de „membră ospitantă”, pe Maria Țintea, elevă a seminarului său, care pregătea o lucrare de doctorat despre Titus Livius și cultura greacă și avea nevoie să consulte o serie de reviste inexistente în bibliotecile din țară⁶⁶. La începutul lunii mai 1938, Constantin Rădulescu-Motru, atunci vicepreședinte al Academiei Române și decan al Literelor bucureștene, îi solicita directorului Panaitescu primirea la Școală în calitate de „găzduit” pentru perioada 15 mai–1 august, a lui Gabriel Iacoș, cu studii de teologie și filosofie făcute la Roma în anii anteriori în ambianța Colegiului Pio-Romeno. Scopul sejurului acestuia la Roma era de a încheia redactarea tezei de doctorat, bursa fiindu-i oferită de Facultatea de Litere

⁶² Idem, dosar nr. 252, f. 10v.

⁶³ Idem, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 570/1936, f. 14, 104.

⁶⁴ Idem, f. 104.

⁶⁵ Idem, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 156, f. 3-6.

⁶⁶ Idem, f. 8.

din București. Directorul Panaitescu a fost de acord cu primirea lui Iacoș în Școală și i-a prelungit chiar șederea acolo până la începutul lunii noiembrie⁶⁷, aceasta și în condițiile în care Rădulescu-Motru îl sprijinise pe Panaitescu în mai 1938 în recomandarea ca director definitiv al Școlii, însă nu se sfia să îi amintească în august 1938 celui care devenise între timp președinte al Academiei Române că avea nevoie de o adresă oficială din partea Facultății pentru acoperirea regulamentară necesară primirii lui Iacoș ca „găzduit”. „Să nu-mi luați în nume de rău stăruința pentru respectarea normelor regulamentare – îi preciza Panaitescu președintelui Academiei Române, C. Rădulescu-Motru. Este singurul mijloc spre a nu dăuna instituției cu precedente, de cari vor să beneficieze totdeauna cei fără merite și fără calificări. La acest rezultat am ajuns în urma multor experiențe.”⁶⁸

După inaugurarea spațiosului palat al Accademiei di Romania, a existat tendința constantă de a spori numărul ospitanților, incluzând chiar persoane din domeniul științelor, atunci când erau interesate să efectueze la Roma cercetări pertinente istoriei științelor. La 1 octombrie 1936 de exemplu, matematicianul Petre Sergescu, coleg la vremea respectivă la Universitatea din Cluj cu Emil Panaitescu, îi trimitea acestuia din urmă o scrisoare prin care îi solicita un loc de ospitant pentru doctorul în matematici Ilie Popa, asistent la Universitatea din Iași, care intenționa să facă în Italia unele studii de istoria științei, fiind interesat în special de activitatea de matematician a lui Gh. Asachi. „Știu bine că – scria Sergescu –, conform regulamentului, el nu poate fi elev al Școlii din Roma. Dar poate că i s-ar putea acorda pentru câteva luni calitatea de ospitant. La Paris s-a acordat de câteva ori casă unor savanți veniți pentru cercetări pentru câteva luni. Eu te rog mult să faci ce poți pentru D-l Ilie Popa. Vei face un mare bine științei românești.”⁶⁹ O cerere în acest sens îi înainta direct lui Panaitescu profesorul ieșean A. Myller, al cărui asistent era matematicianul Ilie Popa⁷⁰, în timp ce un grup de profesori de la Facultatea de Științe din Iași, secția Matematici, prezentau la 6 octombrie 1936 Ministerului Instrucțiunii solicitarea ca la Școala din Roma să fie găzduit același Ilie Popa (cererea fusese inspirată de matematicianul Bompiani, care le spusese „că și americanii, cari au o accademie de arte la Roma, deși foarte formalști și încăpățânați, au trebuit să primească acolo și oameni de știință când sunt locuri libere”). Rezoluția Ministerului de la 9 octombrie a fost însă negativă, directorul Panaitescu refuzând să treacă peste regulament⁷¹.

De asemenea, o serie de foști membri erau găzduți temporar în clădire (Al. Busuioceanu cu soția în vara lui 1931⁷², soții Dumitru și Maria Găzdaru în

⁶⁷ Idem, dosar nr. 218.

⁶⁸ Idem, f. 20.

⁶⁹ Idem, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 232.

⁷⁰ Idem, dosar nr. 184.

⁷¹ ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 570/1936, f. 95-98.

⁷² Vasile Christescu, *Cine conduce Școala Română din Roma?*, București, Inst. de Arte Grafice E. Marvan, 1932, p. 25.

vara anului 1933, Alexandru Doboși tot în aceeași perioadă etc.)⁷³. Lui D. Găzdaru directorul Panaitescu îi pune chiar la dispoziție un birou de lucru în verile în care venea la Roma (în 1933, 34, 35 etc.)⁷⁴. Arhitectul Richard Bordenache a sejurat în cadrul Școlii Române doi ani și jumătate, iar la sfârșitul lunii septembrie 1932 directorul Panaitescu îi acorda permisiunea de a locui în instituție ca „ex-socio” pe toată durata iernii (este drept că specialistul s-a implicat în organizarea primei expoziții a Accademiei di Romania, deschisă în contextul inaugurării noului palat din Valle Giulia la începutul lunii ianuarie a anului 1933, fiind însărcinat de Panaitescu cu adunarea lucrărilor foștilor membri arhitecți ai Școlii și cu expedierea lor la Roma)⁷⁵. Gr. Avakian a locuit la Școala de la Roma și la începutul anului 1934. În februarie i se încheia sejurul la Roma, urma să plece pentru o lună în Rhodos și primise din partea directorului un supliment de 800 de lire pentru călătoria de studiu. Însă la solicitarea de a mai locui în cadrul instituției și după ce se întoarce din voiaj, pentru a-și regla problemele întoarcerii în țară, precum și la cererea de a i se mări suma alocată pentru călătorie, directorul Panaitescu a dat rezoluție negativă⁷⁶. M. Berza a sejurat o lună de zile la Roma, în iulie 1935, fostul bursier și bibliotecar al Școlii aflându-se atunci în drum spre Paris. Mai apoi, la întoarcerea din capitala Franței, în primăvara anului 1936, a fost din nou găzduit la Școala de la Roma împreună cu Ana Berza⁷⁷.

În vara lui 1936, arhitectul Em. Costescu solicita directorului Panaitescu aprobarea de a primi o cameră la Accademia di Romania pentru a putea participa la Congresul de bizantinologie⁷⁸. În septembrie și octombrie 1936, P. Nicorescu sejurna la Școala de la Roma ca oaspete, iar T. Onciulescu, căruia i se terminase perioada de stagiul roman, primise aprobare de la director să mai locuiască în vechea lui cameră pentru a-și putea încheia unele studii⁷⁹. G. Caragață, venit de la Florența pentru un sejur de cercetare la Roma, a locuit la începutul lui noiembrie 1936 și apoi în decembrie la Școală, pregătindu-și în bibliotecă o parte dintre lecțiile de literatură modernă ce urma a le ține la lectorat⁸⁰. Tot atunci Școala l-a găzduit pe Al. Marcu împreună cu soția sa⁸¹. La sfârșitul lui iulie 1937 I. I. Russu era găzduit la Accademia di Romania⁸². Filologului ieșean Gheorghe Ivănescu, ocupat la sfârșitul anului 1938 cu redactarea unei lucrări pentru „Ephemeris Dacoromana” – lucrare pe tema *Natura și cauza schimbărilor fonetice* și pentru care fostul *alunno* sugera directorului o posibilă publicare în limba germană,

⁷³ V. Turcuș, *op. cit.*, p. 208.

⁷⁴ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 63, f. 2; dosar nr. 160, f. 32.

⁷⁵ Idem, dosar nr. 67, f. 1-1v.

⁷⁶ Idem, dosar nr. 261, f. 23 (scrisoarea lui Avakian din 28 februarie 1934).

⁷⁷ Idem, dosar nr. 63, f. 11-14.

⁷⁸ Idem, dosar nr. 252, f. 16v.

⁷⁹ Idem, dosar nr. 63, f. 17, 21, 26. Onciulescu va rămâne găzduit la Școală până în ianuarie 1937.

⁸⁰ Idem, dosar nr. 77, f. 12, 15.

⁸¹ Idem, dosar nr. 63, f. 19.

⁸² Idem, dosar nr. 223, f. 7-8.

datorită interesului sporit al lingvisticii nemțești pentru problemă, aceasta chiar dacă era în contrast cu limba aleasă pentru anuarul Școlii, sau eventual tipărirea ei în proiectata serie a „Bibliotecii Școlii Române”, unde varietatea lingvistică nu ar distona –, i-a fost adresată din partea lui Panaitescu invitația de a veni la Roma pentru o lună de zile în vederea terminării cercetării. Ocupat cu activitățile universitare, Ivănescu va declina însă pentru moment invitația⁸³. Nicolae Lascu în schimb, care își încheiase stagiul la Roma în anul 1934, se afla în martie 1938 încă în faza redactării lucrării pe tema izvoarelor literare ale *Metamorfozelor* lui Ovidiu, studiu destinat anuarului Școlii. Fusesse până atunci ocupat cu examenul de capacitate și cu doctoratul și deplângea faptul că în cei patru ani care trecuseră de la întoarcerea din capitala Italiei multe dintre datele pe care le avea atunci proaspete în memorie se estompaseră, doar lucrurile esențiale fiindu-i scoase pe fișe, iar în momentul respectiv nu mai avea la îndemână bibliografia necesară pentru a completa informația lipsă. În consecință, la 18 martie 1938 îl sonda pe directorul Panaitescu în legătură cu o posibilă ședere de trei săptămâni la Școala de la Roma (o săptămână de concediu și vacanța de Paște) pentru a putea încheia lucrarea. Faptul că practica ospitalității temporare acordată de Accademia di Romania foștilor săi membri era deja încetățenită la finele celui de-al doilea deceniu interbelic reiese din modul de redactare a scrisorii, Lascu precizând clar datele între care avea nevoie de cazare⁸⁴. De ea a beneficiat și Dumitru Bodin în august 1938, când urma să participe în Italia la Congresul *Risorgimento*-ului de la Torino și îl ruga de asemenea pe directorul Panaitescu să se intereseze de datele exacte între care erau deschise arhivele din Napoli, atât cele statale, cât și cele de la Società Napoletana di Storia Patria, unde dorea neapărat să lucreze. De altfel Bodin a primit și bursă din partea Școlii pe lunile iulie și august, cât s-a aflat în Italia pentru cercetări științifice⁸⁵. Petru Iroaie, în drum spre Palermo, poposea la sfârșitul lui iunie 1938 la Accademia di Romania⁸⁶; la fel va face și în 1939⁸⁷.

La mijlocul lui iunie 1935, Panaitescu era înștiințat de secretarul Vătășianu că Eufrosina Dvoicenco, membră a Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses, venea la Roma cu recomandare din partea conducerii institutului nostru de lângă Paris de a fi primită ca ospitantă. În această situație, secretarul Școlii aștepta ca Panaitescu să dispună ce măsuri trebuie luate⁸⁸. În iulie 1936 Al. Ciorănescu, atunci bursier la Fontenay-aux-Roses, a efectuat o deplasare de câteva săptămâni în Italia pentru a completa materialul pe tema influenței lui Ariosto în Franța, fiind cazat mare parte a timpului la Veneția. Îl interesa însă și o săptămână de studiu în bibliotecile romane, așa că în virtutea calității sale de membru al Școlii noastre din Franța îi solicita lui

⁸³ Idem, dosar nr. 150.

⁸⁴ Idem, dosar nr. 158.

⁸⁵ Idem, dosar nr. 53, f. 3-4; dosar nr. 63, f. 43.

⁸⁶ Idem, dosar nr. 63, f. 41-42.

⁸⁷ Idem, dosar nr. 149, f. 9-11.

⁸⁸ Idem, dosar nr. 252, f. 11.

Panaiteșcu o găzduire de 7-8 zile la Accademia di Romania. Că nu exista o practică a schimburilor de bursieri între Școala de la Roma și cea de la Paris, nici măcar ocazional, o dovedește tonul scrisorii lui Ciorănescu. „Nu știu dacă cererea pe care îndrăznesc să v-o înaintez în legătură cu această călătorie se poate sprijini pe vreun precedent și nu cunosc tradițiile Școlii din Roma în asemenea cazuri și deaceia n-o fac decât cu toate rezervele cuvenite.” Pe scrisoarea lui Ciorănescu din 9 iulie 1936, directorul Panaiteșcu a pus la 11 iulie rezoluția „poate locui”⁸⁹.

În sediul Școlii din Emilio del Cavaliere 11 și în noul palat al Accademiei di Romania au primit de asemenea găzduire profesorii români aflați în trecere prin Roma, fie pentru a conferența în cadrul Școlii, fie pentru a participa la vreun congres desfășurat în capitala Italiei, precum și personalități ale vieții politice românești (O. Ghibu în septembrie 1931⁹⁰, Octavian Goga în august 1933, tânărul Barbu Angelescu [Angelescu], fiul lui Constantin Angelescu⁹¹ – atunci guvernator al Băncii Naționale a României –, în vara anului 1933 și până în octombrie același an⁹², profesorii de la Universitatea clujeană T. Naum și Y. Auger în vara lui 1934 și tot atunci Fl. Ștefănescu Goangă, rectorul amintitei Universități⁹³, Andrei Oțetea în 1936⁹⁴, Al. Lapedatu cu N. Bănescu și Em. Diaconescu la începutul lui aprilie 1936, când Lapedatu a participat la Conferința Interparlamentară preliminară de la Roma în calitate de președinte al Senatului, dar îi solicita lui Panaiteșcu găzduire la Școală în calitate de președinte al Academiei și în „apartamentul rezervat Academiei”⁹⁵, în aprilie 1937 din nou Lapedatu –, iar directorul Panaiteșcu contramanda cazarea rezervată de președintele Academiei la Hotelul „Excelsior” din Roma pentru a-l

⁸⁹ Idem, dosar nr. 83, f. 1.

⁹⁰ V. Christescu, *op.cit.*, p. 25.

⁹¹ Constantin Angelescu (1883-1973), licențiat în drept, membru al Partidelor Conservator Democrat și Național Țărănesc, a fost guvernator al Băncii Naționale a României în perioadele 9 martie – 10 iunie 1931, 27 noiembrie 1931 – 3 februarie 1934 și 1 aprilie – 30 septembrie 1944. A fost semnatarul actului prin care B.N.R. a donat statului român imobilul Școlii Române de la Roma.

⁹² Barbu Angelescu trebuia să rezideze la Școală doar câteva săptămâni, în iulie 1933, așa că directorul i-a oferit cazare în apartamentul rezervat Băncii Naționale (care era și apartamentul rezervat Academiei Române), amenajarea amintitului spațiu pentru oaspeții Școlii fiind făcută încă de la darea în folosință a edificiului din inițiativa lui Panaiteșcu. Cum Angelescu și-a prelungit șederea până în octombrie 1933, a fost rugat de direcțiune să elibereze apartamentul Băncii, pentru a putea fi cazați acolo, în august, Octavian Goga și soția sa, Goga venind la Școală în calitate de membru al Academiei Române. Faptul a trezit însă protestele tânărului oaspete, acesta din urmă solicitând ca lui Goga să îi fie oferit apartamentul directorului – absent în lunile respective din instituție –, iar el să rămână mai departe unde era instalat, refuzând să primească până la sfârșitul sejurului doar o cameră, asemeni oricărui bursier. Cerința i-a fost însă refuzată, cu acordul secretarului Băncii Naționale, D. Cristescu, însă se pare că nemulțumirile au devenit atât de mari încât directorul Panaiteșcu a fost nevoit să explice situația într-un memoriu justificativ chiar ministrului Instrucțiunii, D. Gusti. V. Turcuș, *op. cit.*, p. 208; ANR, Fond Em. Panaiteșcu, dosar nr. 160, f. 13; Idem, Fond Ministerul Instrucțiunii, dosar nr. 556/1933, f. 56-58.

⁹³ Idem, Fond Em. Panaiteșcu, dosar nr. 256, f. 1; dosar nr. 239, f. 1.

⁹⁴ Idem, dosar nr. 192.

⁹⁵ Idem, dosar nr. 157, f. 3-4.

invita în apartamentul Academiei din Școală⁹⁶ –, G. Țițeica în aprilie 1937, matematicianul aflându-se la Roma pentru a susține o serie de conferințe la Universitatea din capitala Italiei și fiind trimis și de Academia Română să reprezinte instituția la serbările organizate la Florența la 27 aprilie 1937 în cinstea lui Giotto⁹⁷). Cu ocazia Congresului de bizantinologie desfășurat la Roma în zilele de 20–26 septembrie 1936 au fost găzduiți la Școală o serie de profesori participanți, printre care A. Oțetea, P. P. Panaitescu, Nae Popescu, Marinescu, Grecu, Bănescu⁹⁸.

Limitele ospitalității Școlii erau însă trasate destul de strict de Panaitescu, din dorința de a nu transforma instituția într-un hotel pentru toți cei care vizitau Roma în interes cultural⁹⁹. La sfârșitul lui septembrie 1935, de exemplu, profesorul de limba și literatura italiană de la Universitatea din Cluj, Giandomenico Serra, îi cerea lui Panaitescu ospitalitate gratuită la Accademia di Romania vreme de o săptămână pentru eleva sa de la cursurile de italiană, Hortensia Handa, căreia Serra îi sponsorizase din bani personali drumul în Italia, însă Panaitescu răspundea că s-ar crea un precedent în acest sens și se oferea – în semn de prietenie pentru profesorul Serra – să acopere chiar el cheltuielile de cazare în altă parte ale domnișoarei Handa¹⁰⁰.

Încercarea de a menține ospitalitatea Accademiei di Romania între anumite limite precise s-a referit nu numai la tineri studioși recomandați de diverși profesori cunoscuți lui Panaitescu, dar și la nume sonore ale culturii românești din vremea respectivă. La 18 februarie 1934, de exemplu, Ion Minulescu îi solicita cazare la Roma pentru soție, cunoscuta scriitoare și pictoriță Claudia Millian, care dorea să se oprească în capitala Italiei vreme de două-trei luni pentru a face studii de pictură în frescă. În condițiile în care sculptorița Céline Emilian fusese ospitată în Școală în 1933, Minulescu îi solicita directorului un tratament similar pentru soția sa, arătând că de aceeași favoare „s-au bucurat și alte personalități feminine”¹⁰¹. Pe scrisoare Panaitescu a pus rezoluția „respins”, aici fiind de amintit că în februarie-aprilie 1934, pentru o reeditare a sejurului la Școală a Célinei Emilian, intervenea hotărât vicepreședintele Academiei, Rădulescu-Motru, soluția de compromis până

⁹⁶ Idem, f. 11.

⁹⁷ Idem, dosar nr. 248.

⁹⁸ Idem, dosar nr. 63, f. 19.

⁹⁹ În propunerea de completare cu un statut special a Regulamentului de funcționare a Școlii de la Roma, alcătuită în 1935, directorul Panaitescu arăta: „Fără norme prea precise am căutat până acum să regulamentez acest capitol după normele cari sunt la alte instituții similare. Am socotit totdeauna ca oaspeți de drept ai Școlii pe membrii Academiei Române și pe profesorii universitari de la Facultățile de Litere și Filosofie, cu precădere cei a căror specialități sunt reprezentate în diferitele secțiuni ale Școlii. Pentru alți oaspeți mi se părea totdeauna necesară o recomandare oficială, fie a Academiei, fie a unei Facultăți. În acest caz însă directorul să aibă latitudinea de a decide, el singurul fiind în situația de a cunoaște gospodăria internă și posibilitățile financiare.” AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 134v.

¹⁰⁰ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 261, f. 35-36.

¹⁰¹ Idem, dosar nr. 176.

la urmă fiind aceea ca sculptorița să nu locuiască în Școală, ci doar să-i fie pus la dispoziție un atelier de lucru la Accademia di Romania (pe solicitare, Panaitescu pusese rezoluția „vitto”, nu „alloggio” – probabil posibilitatea de a participa la masa comună a bursierilor)¹⁰².

În mai 1937 directorul Școlii nu a aprobat din motive de spațiu găzduirea funcționarului Băncii Naționale, Cezeanu (probabil G. Cesianu), aflat la Roma în perioada Paștelui împreună cu familia, ceea ce l-a determinat pe viceguvernatorul Oscar Kiriacescu să îi scrie lui Panaitescu o epistolă în care insista pe rolul Băncii Naționale în buna desfășurare a activității Școlii în capitala Italiei (de altfel, la sfârșitul lunii decembrie 1937 Kiriacescu se va îngriji să facă Școlii o donație de 37.000 lei, echivalentul a 5.000 lire italiene, pentru orice necesități ar avea – sugerând eventual organizarea unui fastuos pom de Crăciun cu serbările aferente sau ajutor financiar direct pentru bursierii cu o situație materială mai puțin fericită –, donație luată din fondurile pe care Banca le aloca la sfârșitul fiecărui an operelor caritabile)¹⁰³. De altfel, Banca Națională, considerându-se în mod firesc îndreptățită, va emite frecvent solicitări de cazare – în apartamentul Băncii (la mijlocul lunii mai 1936, de exemplu, directorul administrator Constantin Băicoianu îl anunța pe Panaitescu de sosirea la Roma pentru 10 zile a soției sale, care dorea să vadă frumusețile Cetății Eterne)¹⁰⁴.

Respectarea unor criterii stricte în privința „oaspeților” Școlii (bucurându-se de această calitate în primul rând membrii Academiei Române și profesorii Facultăților de Litere care dădeau recomandările pentru bursă) a făcut ca nici tânărului pianist D. Lipatti, care urma să susțină o serie de concerte la Roma, să nu-i fie aprobată șederea la Școală, invocându-se regulamentul, chiar dacă în decembrie 1937 Legația României din capitala Italiei făcea întâmpinări în acest sens¹⁰⁵.

Cererile de cazare erau așadar destul de frecvente. De amintit solicitarea prof. Al. Rosetti, trimis la Roma să reprezinte Universitatea din București la Congresul de Lingvistică Romanică, desfășurat la începutul lunii aprilie 1932. La cererea lui Rosetti adresată Academiei Române, conducerea înaltului for științific răspundea la 31 martie 1932 că „Academia Română nu are niciun drept de dispozițiune în administrarea Școlii Române din Roma, a cărei administrație aparține Ministerului Instrucției Publice”¹⁰⁶. În decembrie 1936 profesorul la Academia de Arhitectură Nicolae Teodorescu, aflat la Bologna pentru o conferință, solicita directorului Panaitescu facilitatea de a locui 2-3 zile la Accademia di Romania, fiind sfătuit să facă acest demers chiar de către Petre Antonescu, atunci rector al Academiei de Arhitectură din București¹⁰⁷.

¹⁰² Idem, dosar nr. 218, f. 1-3.

¹⁰³ Idem, dosar nr. 154, f. 1-4.

¹⁰⁴ Idem, dosar nr. 56.

¹⁰⁵ Idem, dosar nr. 63, f. 32-33.

¹⁰⁶ AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 18.

¹⁰⁷ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 242, f. 1.

Că Școala Română de la Roma era preferată față de cea de la Paris, în primul rând de artiști, nu numai datorită posibilităților de a intra în contact direct cu arta italiană –, contact înlesnit și de numeroasele excursii de studiu organizate de direcțiune –, dar și datorită situării sale centrale în capitala italiană, este dovedit de intervențiile care se făceau pentru ca pictorii sau sculptorii să ajungă acolo. Ion Jalea, de exemplu, a insistat foarte mult ca ucenicul său, sculptorul Grosu, să ajungă în toamna anului 1935 la Accademia di Romania, deși fusese recomandat atunci pentru o bursă la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses (unde de altfel Iorga întârzia trimiterea în țară a bursierului care trebuia să elibereze locul), pentru că „la Paris, la nu știu câți km. depărtare nu este același lucru, sau este ceva care n-ar trebui să fie”¹⁰⁸. Cu acordul lui Panaitescu, sculptorul Grosu a ajuns la sfârșitul lui octombrie 1935 la Roma, iar Jalea a reușit să rezolve situația favorabil, așa că în anul respectiv au fost trimiși la Roma doi sculptori în loc de unul singur (celălalt era Gabriel Popescu, protejat al lui Gr. Trancu-Iași, pentru care intervenea și rectorul Academiei de Arte Frumoase din Iași, A. D. Atanasiu¹⁰⁹). Pentru prelungirea bursei lui G. Popescu în al doilea an, prelungire care trebuia acordată de director, conform regulamentului, intervenea pe lângă Panaitescu profesorul de la Facultatea de Medicină din Iași, Gr. T. Popa, la al cărui Institut de Anatomie sculptorul avea un post de desenator. Popa exprima nemulțumirea mediului universitar ieșean față de introducerea, considerată neregulamentară, a lui Grosu la Școala de la Roma („ieșenii – îi scria Popa lui Panaitescu – sunt foarte nemulțumiți de felul cum îi tratează domnii din capitală”) și arăta că, dacă nu se va acorda prelungirea, fiind preferat „elementul de la București”, cazul va ajunge la urechile regelui cu prilejul unei audiențe pe care urma să o aibă la suveran Asociația „Prietenii Universității” din Iași¹¹⁰.

Alți doi foști bursieri ai Școlii de la Roma, E. Condurachi și N. Lascu, aflați în toamna lui 1938 la Fontenay-aux-Roses, considerau de asemenea că posibilitățile de specializare din capitala Italiei erau net superioare celor de la Paris. „Am început să lucrez la École des Hautes Études și la Biblioteca Națională – îi scria Condurachi lui Panaitescu în decembrie 1938 –, care însă, ca economie de timp și bogăție de informație, e subț aceia cu care mă obișnuisem la Roma, la Institutul german și la Școală.”¹¹¹

Raporturile din sânul comunității bursierilor de-a lungul anilor '30, precum și relația acestora cu profesorul Lugli și cu directorul Panaitescu au fost marcate atât de frumoase prietenii, de atitudini respectuoase și emulative, cât și de conflicte. Cu o situație materială prosperă, Panaitescu le împrumuta uneori bani membrilor Școlii, pentru a-i sprijini în continuarea cercetărilor în afara Romei. Fricțiunile dintre director și bursieri apăreau cel mai frecvent din cauza regulamentului strict

¹⁰⁸ Idem, dosar nr. 261, f. 38v.

¹⁰⁹ Idem, dosar nr. 53; dosar nr. 261, f. 37-38.

¹¹⁰ Idem, dosar nr. 209.

¹¹¹ Idem, dosar nr. 94, f. 7.

privind neadmiterea bursierilor căsătoriți în Școală, aceștia trebuind să își ia locuință în oraș. Așa reiese și din disputa în cazul Christescu, generată de un articol publicat de bursier în ziarul „Mișcarea” din iunie 1931, unde era descrisă într-o manieră ironică și defavorabilă direcțiunii instituției modul în care se desfășurase recenta vizită a reginei Maria și a principesei Ileana la Școala Română de la Roma. Disputa s-a încheiat prin îndepărtarea bursierului din rândul membrilor instituției cărui director nu i-a mai confirmat al doilea an de stagi. Christescu a publicat în anul 1932 broșura vindicativă *Cine conduce Școala Română din Roma?* (pe exemplarul trimis de Christescu președintelui Academiei Române, I. Bianu, „cu rugămintea de a o ceti până la urmă”, Bianu a notat apăsător: „Tristă manifestare a patimilor, invidiilor și urilor, cari rod și slăbesc neamul nostru”)¹¹². Principala nemulțumire a bursierilor cazați în noul și încăpătorul edificiu din Valle Giulia era însă că, în timp ce ei nu puteau locui cu soțiile în Școală (e drept că familiștii solicitaseră locuințe cu două camere), secretarul Lugli (cu soția și fiul Pierrino) și restul personalului administrativ, chiar dacă era italian (administratorul Giuseppe Vittucci, în anumite perioade când se efectuau lucrări la clădire, bucătăresele, camerista, portarul etc.), aveau posibilitatea cazării în Școală¹¹³. Au existat situații în care problema bursierilor căsătoriți a dus la demisia ale studioșilor, cum a fost cazul arhitectului N. Cucu, ajuns la Școala de la Roma în primăvara anului 1935 după ce își amânase pentru vară căsătoria din dorința de a putea pleca în capitala Italiei cât mai repede și a putea fi găzduit în Accademia di Romania, unde artiștii primeau o cameră cu toaletă și atelierul învecinat pentru creație. În anul universitar care a urmat, soția arhitectului a venit la Roma și nu a fost găzduită la Școală, însă a obținut permisiunea de la director de a ține companie soțului în orele de studiu în bibliotecă și în atelier și de a participa la masa comună a bursierilor. Hotărârea conducerii Școlii i-a nemulțumit pe alți membri, printre care arheologul Berciu și sculptorul G. Popescu, care au afirmat că arhitectul se bucură de un tratament preferențial în Școală, așa că Panaitescu a dispus mutarea lui Cucu în alt apartament și a ordonat ca bursierul să aibă acces doar personal în atelier. Reacția lui Cucu a fost înaintarea la 10 ianuarie 1936 a demisiei din calitate de membru al Școlii, pe motiv că se considera ținta unei acuzații nedrepte. Conflictul a fost apoi aplanat și Cucu a rămas bursier și în al doilea an, vacantând locul abia în martie 1937. Este interesant că în același timp doi „acuzatori” nu și-au mai continuat stagiul la Roma (D. Berciu fiind silit să demisioneze în vara lui 1936 în urma unei acuzații de fraudă, iar lui G. Popescu nefiindu-i prelungită șederea în ultimul an în condițiile în care era deja considerat „supranumerar” prin intrarea lui C. Grosu pe bursa de sculptură)¹¹⁴.

¹¹² AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 2, f. 389.

¹¹³ V. Christescu, *op. cit.*, p. 15; ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 256, f. 2.

¹¹⁴ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 103.

Alte surse de mărunte animozități în cadrul Școlii au fost organizarea mesei comune a bursierilor sau decizia pe care a luat-o directorul Panaitescu în vara anului 1934 de a închide instituția în luna august, urmând să rămână în palatul din Valle Giulia doar intendentul și portarul, pentru a se reduce cheltuielile cu personalul destul de numeros al Școlii (7 persoane în total)¹¹⁵. Beneficiind de spațiosul edificiu al Academiei di Romania, masa zilnică a bursierilor anilor '30 devenise un adevărat ritual. Din bursa de 800 de lire it. lunar, membrii Școlii alocau 350-400 lire it. pentru popota pe care o organizaseră din proprie inițiativă și cu sprijinul direcțiunii. Dacă în anii '20 *alumni*-i de la Roma adoptaseră soluția angajării la Școală a unei singure bucătărese, plătită de ei, în perioada în care Panaitescu a fost director un întreg personal pentru bucătărie și sufragerie (bucătar, ajutor de bucătar, ospătar, plătiți de instituție) era însărcinat cu buna servire a mesei comune a studenților. În plus, Institutul pune la dispoziția membrilor vesela și toate ustensilele, fețele de masă și șervetele etc. precum și necesarul de carburant (gaz sau cărbuni) pentru bucătărie, bursierilor rămânându-le de acoperit cheltuielile pentru alimente. Folosirea sumelor alocate de ei era supravegheată de un „capo-mensa” ales lunar, în a cărui sarcină intrau și stabilirea meniului sau controlul bucătăriei¹¹⁶. Din exces de zel, uneori, membrii desemnați „capo-mensa” își alocu mai multe drepturi în supravegherea administrației instituției decât era convenit cu directorul și secretarul, interesându-se de spălarea și călcarea lenjeriei, de curățenia zilnică făcută de menajeră, de raporturile cu furnizorii, toate acestea constituind surse de mărunte disensiuni între membri sau în raporturile dintre bursieri și conducerea instituției. În iunie 1932 secretarul Lugli, care la vremea respectivă nu renunțase încă la atribuțiile administrative în cadrul Școlii, deplângea atitudinea lui Gr. Avakian, pe care însărcinarea de „capo-mensa” dată de ceilalți bursieri îl făcuse să se creadă un adevărat subdirector, care se afera de colo-colo împărțind sarcini întreg personalului auxiliar, de la cameriste la bucătari, învățându-i cum trebuie să-și facă meseria să gătească și stabilindu-le până și orele în care pot să meargă la toaletă¹¹⁷. Amănunte picante și dispute savuroase în care sunt invocate personaje precum Giuseppe Vittucci – intendentul Școlii în anii '30 –, menajera Rina, „cuoca Luisa”, mecanicul Antonio, ospătarul Enea, grădinarul Pietro – care, cu toate că trebăluia de dimineață până seara la grădina Școlii se trezea cu ea mereu uscată în

¹¹⁵ La 12 mai 1934, Gh. Bogdan-Duică se adresa Academiei Române, în calitate de membru al ei, precum și din partea Consiliului Facultății de Litere din Cluj, pentru ca Accademia di Romania să rămână deschisă între 1 august și 15 septembrie, dând astfel posibilitatea bursierilor să își pună în ordine materialul și să profite la maximum de cei doi ani de sejur în Italia. Profesorul invoca și costul ridicat pentru bursierii români al unei călătorii în țară sau al unei vacanțe în altă parte, precum și faptul că niciuna dintre școlile similare din Roma nu își închidea complet porțile. Decizia Academiei Române a fost „să se scrie directorului ca să nu închidă Școala pe vacanță”. AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 3, f. 81.

¹¹⁶ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 266 (scrisoarea lui Panaitescu către Gh. Bogdan-Duică).

¹¹⁷ V. Turcuș, *op.cit.*, p. 201-202.

verile fierbinți – „i due Giovanni”, „le lavandaie” etc.¹¹⁸. Corespondența personală păstrată la Arhivele Naționale ale României în Fondul Emil Panaitescu sau la Academia Română stă mărturie în acest sens. Firea sensibilă a pictorului Dumitru Berea a intrat deseori în conflict cu caracterul decis și marcat de spirit practic al directorului Panaitescu¹¹⁹. Un conflict similar a avut loc în cazul Didonei Dinescu, filolog modernist, fiică a cunoscutului elenist Eugeniu Dinescu, recomandată de Universitatea din București în vara anului 1929 ca al treilea bursier (regula permitea doar câte doi membri anual de la o Universitate și atunci se aflau deja la Roma filologul Leon Diculescu și istoricul antichității Maria Teodora Popescu)¹²⁰. Acceptată până la urmă de director ca membru „supranumerar”, d-ra Dinescu, care începuse la Roma o cercetare pe tema *Mihai Eminescu și raporturile sale cu romantismul neo-latin*, urma cursurile lui Giulio Bertoni de la Facultatea de Litere de la Roma –, ca de altfel și L. Diculescu – și demarase o cercetare în Arhivele Vaticanului, identificând scrisori inedite ale personalităților Renașterii italiene, a intrat în conflict deschis cu Panaitescu în primăvara lui 1930, dându-și demisia la 14 mai din calitatea de bursier. Nemulțumirile sale, prezentate într-un memoriu justificativ adresat Academiei Române la 15 iulie 1930 și într-o scrisoare către N. Iorga din 17 iulie același an, arată că o deranja tratamentul inechitabil la care o supusese directorul, atribuindu-i calitatea neprevăzută în lege de „membru supranumerar”, epitetul de „tolerată”, neacordându-i suplimentul la bursă pe care îl dădea tuturor membrilor și nici sume în plus pentru cercetare, mai mult considerând inoportună prezența ei la excursia anuală a Școlii¹²¹. Didona Dinescu (căs. Loreti) a rămas apoi în Italia, desfășurându-și acolo activitatea literară și filologică.

Dacă în vara anului 1934 bursierii se plânseseră conducerii Facultății de Litere din Cluj că directorul intenționează, din motive de economie, să închidă Școala în luna august (atunci se aflau la Roma bursierii clujeni I. I. Russu și N. Lascu), în 1935 membrii Școlii protestau direct printr-o telegramă trimisă Academiei Române la 29 mai (deci cu o zi înainte de ședința în care urma să se decidă în problema recomandării lui Panaitescu pentru o perioadă de încă doi ani în fruntea Școlii de la Roma) față de înnoirea recomandării. Textul telegramei era semnat doar „membrii Școalei” și insista: „respectuos rugăm înlocuiți director incapabil, compromite țara, academia”¹²². Se aflau atunci la Școala de la Roma D. Bodin, Gh. Caragață, N. Corivan, N. Cucu, P. Iroaie, N. Lupu, T. Onciulescu, F. Pall, I. I. Russu, D. Tudor, Anna Tzigara Berza, D. Popescu.

¹¹⁸ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 256.

¹¹⁹ Idem, dosar nr. 61.

¹²⁰ Scrisoarea lui G. Lugli către I. Bianu din 24 iulie 1929. AAR, Dosar Șc. Rom., vol. 2, f. 77.

¹²¹ Idem, f. 124-132.

¹²² Idem, vol. 3, f. 123.

O serie de tensiuni interne s-au înregistrat în viața Școlii Române de la Roma în vara anului 1936, cauza fiind una dintre cele de-acum „eterne”: masa comună a bursierilor. La 15 iunie 1936, toți membrii de atunci ai Școlii (M. Lupaș, T. Onciulescu, G. Ivănescu, N. Cucu, G. Popescu, C. Grosu, E. Condurachi, P. Iroaie, N. Stoica, F. Pall) au semnat o petiție adresată direcțiunii prin care solicitau îndepărtarea din instituție a lui Dumitru Berciu pe motive de fraudă săvârșită în luna aprilie, când fusese desemnat „capo-mensa” și avusese în gestiune banii celorlalți colegi destinați mesei comune. Semnatarii afirmau de asemenea că, în cazul în care nu le-ar fi satisfăcută cererea, își vor înainta demisia în bloc din calitatea de membri ai Școlii, scandalul provocat devenind astfel notoriu. Pus într-o situație delicată, Panaitescu s-a văzut nevoit să îl îndepărteze pe arheologul Berciu din instituție (i-a solicitat și primit demisia la 1 iulie 1936), chiar dacă, arăta directorul Școlii într-un raport către Președintele Academiei, Al. Lapedatu, Berciu este „un tânăr de valoare, foarte harnic în specialitatea preistoriei”, care „a avut marea onoare de a fi premiat în acest an cu premiul V. Pârvan”¹²³. Într-un memoriu întocmit la 21 iunie 1936 Berciu, se va disculpa în fața Literelor bucureștene și a Ministerului Instrucțiunii, arătând că a fost vorba de o neînțelegere între colegi și considerând nejustificată scurtarea sejurului său științific în capitala italiană¹²⁴. În decembrie 1936, având și asentimentul Consiliului profesoral al Facultății de Litere din București, D. Berciu solicita Ministerului Educației plățirea bursei de la Roma pe lunile iulie-septembrie 1936, pentru ca anul de sejur să fie complet. Atunci Berciu se afla la Viena pentru continuarea cercetărilor și cerea trimiterea acolo a sumei restante¹²⁵.

Ca o consecință a acestei serii de evenimente, s-a înregistrat o atenție sporită a conducerii Școlii față de viața internă a instituției și față de potențialele tensiuni dintre bursieri. În raportul său din februarie 1936 asupra primelor luni de activitate la Accademia di Romania, raport cu valoare de anamneză, așa cum solicita directorul Panaitescu, pictorul Nicolae Stoica ținea să precizeze la final că fusese acuzat de unii dintre *alunni* că, împreună cu sculptorul Grosu, se „îndeletnicea să comunice Direcției Școlii Române din Roma tot ce se discuta între noi, membrii Școlii”. Artistul respingea vehement acuzațiile, considerând absolut înjositoare astfel de servicii și raporturi cu conducerea instituției și îndoindu-se că le-ar presta vreunul dintre membri¹²⁶.

În alte situații raporturile cu directorul au fost cordiale, pictorul Dumitru Sevastian păstrând o amintire deosebit de plăcută despre cei doi ani petrecuți în capitala Italiei. „Timpul petrecut ca bursier al statului la Școala Română de la Roma, organizată și întreținută atât de civilizată – i se confesa Sevastian lui Panaitescu într-o scrisoare din 24 octombrie 1939, trimisă de la București după

¹²³ Idem, f. 142-143.

¹²⁴ ANR, Fond Ministerul Instrucțiunii, dosar nr. 663/1937, f. 9-15.

¹²⁵ Idem, f. 4-7.

¹²⁶ Idem, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 8, f. 19.

întoarcerea din stagiul de perfecționare italian –, mi-a dat ocazia să văd, să cunosc și să trăiesc din marile creații ale acelei țări care m-au format și îmbogățit spiritual.” Drept mulțumire pentru ospitalitatea și înțelegerea pe care le-a găsit la conducerea Școlii, pictorul a lăsat cadou instituției un peisaj, iar lui Panaitescu personal – respectiv fiicei acestuia Malila – „tabloul cu păpușa roșie”¹²⁷. De asemenea, Panaitescu l-a recomandat călduros pe Gr. Avakian la sfârșitul anului 1934 pentru un post în conducerea secției tehnice a proiectatului Serviciu de documentare fotografică pentru interiorul țării (la constituirea căruia își dădeau atunci concursul „Rador”-ul și statul român)¹²⁸. La sfârșitul lui 1937 și începutul lui 1938, directorul Panaitescu a sprijinit solicitarea lui Emil Condurachi ca studiul acestuia despre monumentele creștine din Iliricum, care nu mai intrase în numărul al VIII-lea al „Ephemeris”-ului din lipsă de spațiu, să ocupe primul loc în volumul al IX-lea, fiindu-i astfel cunoscută paginația și putând fi imprimate în prealabil câteva exemplare pe care Condurachi le-a prezentat comisiei de doctoratură. Condurachi a reușit așadar să își treacă doctoratul la termen pentru a se prezenta în toamna lui 1938 la Fontenay-aux-Roses, la bursa primită acolo, și îi mulțumea lui Panaitescu, care l-a „învățat cu mult mai multă bunăvoință decât există în genere, în raporturile dintre oameni”¹²⁹. Bursierii anilor 1936-38, bănățeanul Gh. Vinulescu și bucovineanul Leon Țopa, păstrau amintiri deosebit de frumoase anilor petrecuți la Roma și vieții de acolo. „De câte ori mă întâlnesc cu câte un camarad din Roma – îi scria Vinulescu directorului Panaitescu în iunie 1940 –, îmi face nespusă plăcere să redeschid vorba despre timpul petrecut acolo. E însă foarte curios că în sufletul meu nu s-au imprimat decât ceea ce a fost frumos și plăcut. Micile asperități și disensiuni create uneori de unii colegi, mai neînțelegători, nu au lăsat nicio urmă. Parcă nici n-ar fi fost.”¹³⁰ Iar Țopa îi scria directorului Școlii în octombrie 1938: „din perspectiva «depărtată» pe care o am, acum, de la Cernăuți, cei doi ani de la Roma îmi revin în minte cu toată bogăția lor de impresii și îmi apar tot mai frumoși. Voiu căuta să cultiv contactul cu Școala noastră.”¹³¹ Cristea Grosu a fost sprijinit constant de Panaitescu în cariera sa, la sfârșitul lui 1939 directorul Școlii de la Roma recomandându-l pentru un post în cadrul Serviciului tehnic al monumentelor publice. De același sprijin a avut parte Grosu și de la arhitecții N. Cucu – cu care fusese coleg la Școala Română de la Roma – și Gh. Ionescu, de care îl legau relații de prietenie. Foștii bursieri romani i-au dat lui Grosu recomandări, deși se pare că ministrul Cultelor și Artelor de atunci, I. Nistor, nu intenționa să aibă în schemă și un post de sculptor, ci doar unul de arhitect și unul de conducător al amintitului serviciu¹³². Arhitectul George Ionescu a colaborat cu

¹²⁷ Idem, dosar nr. 233, f. 1.

¹²⁸ Idem, dosar nr. 261, f. 29-30.

¹²⁹ Idem, dosar nr. 94, f. 3-8.

¹³⁰ Idem, dosar nr. 255, f. 15.

¹³¹ Idem, dosar nr. 249, f. 9.

¹³² Idem, dosar nr. 129, f. 2-4.

directorul Panaitescu și după încheierea stagiului la Roma în anul 1934. Încântat de eficiența dovedită în supravegherea ultimelor lucrări la clădirea Accademiei di Romania, Panaitescu îi încredința la sfârșitul anului – de comun acord cu Ministerul Instrucțiunii – sarcina proiectării monumentului de la mormântul lui Bălcescu de la Palermo, din Cimitirul Rotoli, precum și a plăcii comemorative de așezat pe fațada hotelului din Via Buttera, din capitala siciliană, unde patriotul și-a dat ultima suflare¹³³. Amintiri frumoase avea și Bucur Mitrea nu numai despre viața științifică, dar și despre organizarea internă a Școlii, pe care o considera „exemplu de ordine, orânduire și bună gospodărire”, arătând că foștii bursieri încearcă să introducă la locurile lor de muncă „ceva din spiritul de disciplină, atât interioară cât și exterioară [...] căpătat în cea mai liberală Academie din Roma”¹³⁴. Cernăuțenii de la Școală (Iroaie, Cuciureanu, Onciulescu, Țopa, Clain etc.) erau destul de uniți și se sprijineau moral și financiar inclusiv de la o promoție la alta de bursieri. În decembrie 1938 Iroaie i-l recomanda directorului Panaitescu în multe cuvinte frumoase pe arheologul Valdemar Clain¹³⁵, trimis în anul respectiv de Literele cernăuțene la Școala de la Roma în locul domnișoarei Veronica Brăileanu, fiica lui Traian Brăileanu, specializată în sociologie și care fusese inițial recomandată pentru locul respectiv în vara anului 1938¹³⁶.

În privința relațiilor dintre bursieri și direcțiunea Școlii pe parcursul anilor '30 este interesant de amintit inițiativa lui Panaitescu de a cere un raport fiecărui bursier la intrarea ca membru al instituției, care să oglindească dimensiunea sufletească și interesele culturale și spirituale ale tânărului. Solicitarea lui Panaitescu trebuie legată desigur de preocupările sale din tinerețe, din anii premergători Primului Război Mondial, când studiasse cele mai recente practici și metode ale pedagogiei germane¹³⁷. Și chiar dacă unii dintre bursieri găseau insolită și oarecum nefolositoare cerința directorului Școlii Române de la Roma (Cuciureanu, de exemplu, considera că nu are dreptul să ceară vreo explicație la exigența lui Panaitescu de anamneză psihologică, dar o aprecia ca fiind „profund și original pedagogică”¹³⁸), ea rămâne edificatoare pentru eforturile conducerii de a se interesa de starea fiecărui bursier și de a-i asigura pe cât posibil condiții optime de cercetare și de comprehensiune, în încercarea de a preveni diferendele și tensiunile din viața internă a instituției¹³⁹.

¹³³ Idem, dosar nr. 145, f. 4; dosar nr. 153, f. 2.

¹³⁴ Idem, dosar nr. 178, f. 1-2.

¹³⁵ Idem, dosar nr. 149, f. 6.

¹³⁶ Idem, dosar nr. 69; „Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1937-1938. Editat de profesorul Ion I. Nistor rectorul Universității”, Cernăuți, 1938, p. 228; Idem, 1938-39, Cernăuți, 1939, p. 114.

¹³⁷ Vezi V. Turcuș, *Emil Panaitescu (1885-1958) și Școala Română din Roma*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2009, 48, p. 264-265.

¹³⁸ ANR, Fond Em. Panaitescu, dosar nr. 102, f. 1.

¹³⁹ Interesante în acest sens sunt rapoartele lui Țopa și Cuciureanu. Idem, dosarele nr. 249, 102.

Fig. 1 – La Școala Română de la Roma în 1934: M. Berza, I. I. Russu (jos), D. Tudor, T.A. Naum, Gala Galaction, Y. Auger, Em. Panaitescu, Tr. Chelariu, Gh. Caragață.

Fig. 2 – În curtea internă a Școlii Române de la Roma, ianuarie 1935.
De la stânga la dreapta: Gh. Caragață, D. Bodin, Em. Panaitescu, I.I. Russu, O. Goga, I.D. Enescu, Ana Tzigara-Samurcaș, G. Lugli, N. Lupu, N. Corivan, Fr. Pall, V. Vătășianu, D. Tudor.

Fig. 3 – Pe terasa Școlii Române de la Roma în 1935. De la stânga la dreapta: (1) Elena Vătășianu, (2) N. Lupu, (5) Dorin Popescu, (6) Ioan Vassiliu – ministrul României la Vatican, (7) sculptorul I. Jalea, (8) Maria-Sofia Panaitescu, (9) Em. Panaitescu, (10) Petru Iroaie, (11) Ion Lugoșianu – ministrul României pe lângă Quirinale, (12) T. Onciulescu, (13) V. Vătășianu, (14) d-na Lugli, (15) D. Tudor, (16) A. Tzigara-Samurcaș, (17) G. Lugli, (18) I. I. Russu, (19) Fr. Pall